

LABRIS – ORGANIZACIJA ZA LEZBEJSKA LJUDSKA PRAVA

**DISKRIMINACIJA I NASILJE NA OSNOVU
SEKSULANE ORIJENTACIJE U OKVIRU
VRŠNJAČKIH GRUPA**

(ANALIZA I INTERPRETACIJA REZULTATA ISTRAŽIVANJA DRUGIH
AUTORA O PROBLEMIMA NASILJA I DISKRIMINACIJE NAD LGBT
OSOBAMA U PERIODU AKTIVNOG ŠKOLOVANJA)

Tanja Dobrić-Brankov

SADRŽAJ

<i>Vaspitanje u porodici i nasilje</i>	29
<i>Nastavnički kadar i nasilje</i>	29
<i>Udžbenici u srednjim školama i nasilje</i>	30
<i>Mediji i nasilje</i>	31
<i>Stavovi prema homoseksualnosti (opšti stav, socijalni kontakti sa LGBT osobama)</i>	34
<i>Odnos učenika prema drugačijima u školi</i>	36
<i>Stavovi srednjoškolaca prema homoseksualnosti</i>	38
<i>Oblici nasilja i nasilništva</i>	39
<i>Verbalno nasilje</i>	41
<i>Izloženost pojedinim oblicima nasilja</i>	42
<i>Socijalno nasilje nad LGBT osobama</i>	47
<i>Prijavljivanje i obraćanje za pomoć nakon doživljenog nasilja</i>	49
<i>Reagovanje učenika (posmatrača) na nasilje u školama</i>	54
<i>Strah od homofobične reakcije okoline</i>	55
<i>Rezime rezultata istraživanja i zaključci</i>	59
<i>Diskriminacioni zakon u Srbiji</i>	61
<i>Načini borbe protiv diskriminacije kao oblika nasilja (predrasuda i stereotipa) - preporuke</i>	62
<i>Preventivne mere, programi za suzbijanje nasilja i preporuke</i>	64

I. UVOD

Razlozi prikaza problema *Diskriminacije i nasilja na osnovu seksualne orijentacije u okviru vršnjačkih grupa* su: nepostojanje niti jednog istraživačkog projekta koji se bavi ovom problematikom, kao i neophodnost osveščivanja šire javnosti o postojanju homoseksualne omladine i njihovim specifičnim problemima u periodu intenzivnog odrastanja. O nasilju i diskriminaciji nad LGBT osobama u našoj sredini i na svim njenim nivoima se i dalje nedovoljno otvoreno polemše, a samim tim u praksi izostaju odgovarajuća rešenja za specifične potrebe date populacije.

Cilj ovog rada je da se započne diskusija o problemima nasilja i diskriminacije nad LGBT osobama od strane njihovih vršnjaka i da se utvrde činioci koji stvaraju pogodnu osnovu za pojavu i razvoj nasilja i diskriminacije zasnovanoj na seksualnoj orijentaciji, kao i kako oni utiču na život i rad osoba drugačije seksualne orijentacije od heteroseksualne. U tom smislu nije postojao celokupan metodološki postupak, već smo se koristili rezultatima istraživanja drugih autora čije su teme bile posredno ili neposredno povezane sa temom ovog rada. Upoređujući rezultate različitih istraživanja došli smo do zaključka da je nasilje zasnovano na seksualnoj orijentaciji prisutno u našim školama i da predstavlja jedan od najčešćih vidova nasilja i diskriminacije u osnovnim i srednjim školama. Ovakvi podaci govore o hitnosti i neophodnosti uključivanja nasilja i diskriminacije nad osobama drugačije seksualne orijentacije u programe prevencije nasilja u školama. Valjani rezultati jedino se mogu postići saradnjom i interakcijom svih neposrednih (nasilnika, žrtava, dece posmatrača nasilja) i posrednih (nastavnički kadar, roditelji, sve državne ustanove, mediji) aktera u borbi protiv nasilja i diskriminacije u školama.

Nadamo se da će ova studija imati za posledicu niz istraživanja o postojanju homofobičnog nasilja u našim školama i da će omogućiti istraživanje o posebnim oblicima diskriminacije nad LGBT osobama, kao i specifičnim problemima sa kojima se mlade LGBT osobe susreću (kao što su: problemi internalizovane homofobije, procesi „autovanja“, itd.).

Ključni pojmovi: *diskriminacija kao izvor predrasuda i stereoptipa, homofobično nasilje, internalizovana homofobija i „autovanje“, programi prevencije nasilja i diskriminacija*

II. ORGANIZACIJA I METODOLOGIJA ISTARAŽIVANJA

Organizacija istraživanja

Ovaj rad je zamišljen kao analiza i pregled svih dostupnih projekata istraživanja koja su proučavala vršnjačko nasilje i nasilje i diskriminaciju nad LGBT osobama u zemlji i okruženju. Usled nedostatka sprovedenih istraživanja u našoj zemlji, smatrali smo da treba uzeti u obzir istraživačke projekte iz regiona koja su relevantna za nas zbog sličnog historijskog, sociološkog i političkog konteksta. U tom smislu ne postoji celokupan metodološki postupak, odnosno koristili smo se istraživačkim rezultatima koje su prikupljali i obradili drugi istraživači/ce, a čije su se teme posredno ili neposredno odnosile na temu ovog rada.

Rad na ovom projektu započet je početkom juna 2010. godine, kroz prikupljanje sprovedenih i objavljenih istraživačkih radova čija je tema nasilje nad marginalizovanim društvenim grupama – sa posebnim osvrtom na diskriminaciju i nasilje na osnovu seksualne orijentacije u okviru vršnjačkih grupa. Prikupljanje istraživačkih projekata sprovedeno je u saradnji sa nevladinim organizacijama (u zemlji i van nje) koje se bave ljudskim pravima i kroz pretraživanje dostupnih sadržaja na ovu temu na Internet stranicama.

Poteškoće na koje samo nailazili u toku prikupljanja istraživačkih projekata, uglavnom su proizilazila u oskudnom broju sprovedenih istraživanja na temu ljudskih prava osoba različite seksualne orijentacije od heteroseksualne. Naime, većina istraživanja bavi se nasiljem i diskriminacijom kao društvenim problemom, a u okviru toga tek ponegde se pominje i položaj i diskriminacija LGBT osoba.

Istraživanja koja su nam bila od velike pomoći u našoj studiji su:

1. Popadić, D., *Nasilje u školama*, Institut za psihologiju, Beograd, 2009
2. Ilić, N., *Doprinos istraživanju pojavnosti nasilja među decom u školama* – diplomski rad, Odsjek za psihologiju, Filozofski fakultet, Sveučilište u Zagrebu
3. Pikić, A., Jugović, I., *Nasilje nad lezbejkama, gejevima i biseksualnim osobama u Hrvatskoj: izveštaj istraživanja*, Lezbejska grupa Kontra, Zagreb, 2006
4. Ivaković, M., Hukić, S., *Vršnjačko nasilje u osnovnim školama, Publikacija projekta - Kampanja za prevenciju i suzbijanje pojava oblika nasilja među djecom u osnovnim školama*, Udruženje VESTA, Tuzla, 2005
5. Projekat Labris nevladine organizacije, *Nasilje: LGBTTIQ osobe i njihova svakodnevnica u Srbiji*, interno istraživanje za LABRIS nevladinu organizaciju, 2010

6. Zbirka tekstova, *Čitanka – od A do Š o lezbejskim i ljudskim pravima*, Labris – organizacija za lezbejska ljudska prava, Beograd, 2009
7. Čvorović, I., *Istraživanje o nasilju nad LGBTIQ populacijom u Srbiji*, Labris – organizacija za lezbejska ljudska prava, Beograd, 2006
8. Američko udruženje psihologa, *Smernice za psihoterapijski rad sa lezbejkama, gejevima i biseksualnim klijentkinjama i klijentima*, Labris – organizacija za lezbejska ljudska prava, Beograd, 2010
9. Grupa autora, *Ka nehomofobičnoj srednjoj školi – Analiza dela srednjoškolskih udžbenika u vezi sa tretmanom homoseksualnosti*, Gayten – LGBT Centar za promociju prava seksualnih manjina, Beograd, 2008
10. *Projekat Srbija, zona Nenasilja – obuka predstavnika škola, NVO i mladih za primenu nenasilnih tehnika, Rezultati istraživanja o prisutnosti i oblicima nasilja - Sažetak*, Ministarstvo omladine i sporta, Republika Srbija
11. Popadić, D., Plut, D., *Nasilje u osnovnim školama u Srbiji – oblici u učestalost*, Filozofski fakultet u Beogradu, Časopis Psihologija, 2007, Vol. 40(2)
12. Izveštaj sa fokusiranih grupnih diskusija, *Nacionalni Human development Report – Srbija 2009*, UNDP Srbija
13. Izveštaj o istraživanju javnog mnjenja o LGBT populaciji, *Predrasude na videlo – homofobija u Srbiji*, CeSID, Beograd, 2008

Nalazi i rezultati istraživanja, koja smo koristili u izradi ove studije, pomogla su nam da stvorimo sliku u kakvom se položaju nalaze LGBT osobe u Srbiji danas i u nekoliko prethodnih godina, s obzirom na raširen društveni problem nasilja i diskriminacije nad vurenebilnim grupama. Zaključke do kojih smo došli na osnovu rezultata istraživanja drugih istraživača/ica, su samo slika stanja nasilja i diskriminacije nad LGBT osobama u okviru vršnjačkih grupa i ne mogu predstavljati statistički relevantne nalaze do kojih smo sami došli. Komparacije i zaključke izvodili smo na osnovu prikupljenih istraživanja i odabirom podataka koji se poklapaju sa našom temom, pri tom davajući naša razmatranja i uvide samo za podatke koje smo smatrali relevantnim.

Postoje i određena ograničenja našeg rada, koja se ogledaju u sledećem:

- Iz razloga finansijskog ograničenja, nismo bili u mogućnosti da sprovedemo metodološko istraživanje koje bi u sebe uključilo i kvalitativnu i kvantitativnu analizu izraženu statističkim mernim jedinicama

- Korišćenje tuđih rezultata i podataka istraživanja iz dostupnih radova u mnogome se nisu poklapala sa našim ciljem, jer do sada nije rađeno niti jedno istraživanje koje se odnosi na nasilje i diskriminaciju na osnovu seksualne orijentacije u okviru vršnjačkih grupa. Stoga, birani su samo podaci koji se pokalpaju sa našom temom i ciljem.

Cilj ovog rada je da se započne diskusija o značajnim problemima nasilja i diskriminacije nad LGBT osoba od strane učenika i učenica kroz utvrđivanje njihovog polazaja u svim segmentima društva, a time i u školama. Takođe, treba učiniti vidljivu LGBT populaciju i otvoriti prostor za diskusiju o značajnim problemima te populacije u periodu njihovog redovnog školovanja, kao i pokrenuti sistemske pormene u načinu tretiranja LGBT osoba u svim segmentima društvenog života i rada. Ovde su naznačene samo ključne tačke problema, uz uviđanje da postoji još mnogo značajnih elemenata koje zaslužuju konkretnu i duboku diskusiju i analizu, kao i predlaganje konkretnih koraka za njihovo rešavanje.

Metodologija istraživanja

Cilj ovog rada je da utvrdimo koji su to faktori koji utiču na pojavu i razvoj nasilja i diskriminacije nad LGBT osobama kod učenica i učenika, kao i na koje načine nasilje i diskriminacija nad seksualnim maninjama utiče na segmente života i rada LGBT populacije u kasnijem, odraslom dobu (na poslu, javnom prostoru, itd.). Na ovaj način mogli bi da se postave temelji za pokretanje sistemskih promena u društvu.

Na osnovu ovako postavljenog cilja, pokušaćemo da damo odgovore na sledeća pitanja:

1. Koji su najčešći oblici nasilja među vršnjacima
2. Koji su najčešći oblici nasilja i diskriminacije nad LGBT osobama
3. Izloženost pojedinim oblicima nasilja i diskriminacija među decom školskog uzrasta
4. Izloženost pojedinim oblicima nasilja i diskriminacija LGBT osoba
5. Koji su značajni oblici nasilja i diskriminacije nad LGBT osobama i zašto
6. Da li i kome učenici osnovnih i srednjih škola prijavljuju nasilje
7. Da li i kome lezbejke, gej muškarci i biseksualne osobe prijavljuju nasilje i diskriminaciju
8. Da li „autovanje“ doprinosi češćem nasilju (u porodici, školi, na poslu, javnom mestu, itd.)
9. Stavovi prema homoseksualnosti (opšti stav, socijalni kontakti)
10. Stavovi srednjoškolaca prema homoseksualnosti

Pretpostavka je da upoređivanjem rezultata istraživanja drugih autora koji su proučavali nasilje u školama i autora koji su ispitivali nasilje i diskriminaciju nad LGBT populacijom, možemo naći pozitivnu korelaciju. Odnosno, da nasilje koje se javlja u periodu obaveznog školovanja dece i omladine utiče na nasilje, diskriminaciju i netolerantnost prema LGBT osobama u kasnijem, odraslom dobu.

Takođe, pretpostavljamo da traumatična iskustva LGBT osoba koja su bile žrtve diskriminacije i nasilja u adolescenskom dobu, utiču na njihov pravilan razvoj ličnosti i prilagođavanje društvenoj zajednici.

III: TEORIJSKA RAZMATRANJA

Određenje nasilja

Postoje određene terminološke neusklađenosti određivanja nasilja koje susrećemo u literaturi. Radi boljeg razumevanja problema nasilja, u daljem tekstu ćemo izneti neke poteškoće određenja nasilja i dati objašnjenja za svaku od njih.

Za potrebe ovog rada preuzeli smo definiciju koju je dao profesor Dragan Popadić, koji pod nasiljem podrazumeva „namerno i neopravdano nanošenje štete drugome.“¹ Neopravdanost se sastoji u nelegitimnosti i neprimerenosti takvog postupka. Ovakvo određenje je veoma široko, složeno i raznovrsno, kao što se i sam akt nasilja može manifestovati na različite načine.

U stručnim tekstovima se nasilje često izjedačava sa agresijom. Pod **agresivnim ponašanjem** podrazumevamo „ponašanje kome je namera da nekom drugom bude naneta šteta ili da neko drugi bude povređen.“² Agresivno ponašanje zavisi od agresivnog impulsa ali i od drugih uslova koji zajedno sa agresivnim osećanjem deluju kao podsticaj za agresivne postupke. Treba praviti razliku između **agresivnog impulsa** i agresivnih osećanja. **Agresivno osećanje** se često ne ispoljava otvoreno i često se nedovodi do agresivnog postupka, ali je jedan od bitnih preduslova za agresivno postupanje. Dakle, agresija se obično određuje kao ponašanje s namerom da se drugi povredi, naglasak je na **agresivnom motivu** koji dovodi do agresivnih postupaka.

„Nanošenje štete“ odnosi se na sve aspekte negativnog efekta ponašanja koje drugi trpi, odnosno šteta je sve što škodi onome kome je naneta i što bi ta osoba želela da izbegne. Znači, ukoliko nema nanošenja štete ne možemo govoriti o nasilju. Nasilje bez nekog vida nanošenja štete i nije nasilje.

¹ Popadić, D., *Nasilje u školama*, Institut za psihologiju, Beograd, 2009, str. 13

² Rot, N., *Osnovi socijalne psihologije*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 1994, str. 252

Oblici nasilja i karakteristike nasilništva

Elementi koji predstavljaju osnovne karakteristike nasilništva:

1. Negativni postupci – negativne postupke određujemo kao postupke koje neko namerno zadaje ili nastoji zadati drugome kako bi ga ozledio ili naneo nelagodnost.³ Negativni postupci su zapravo agresivni postupci.

Nasilje jedne osobe nad drugom ili grupe ljudi može uključivati u sebe sledeće aspekte negativnog ponašanje ili postupaka, koji ujedno predstavljaju i kategorije oblika nasilja:

- *Verbalno* – uključuje postupke poput dobacivanja, ruganja, omalovažavanja, pretnje, vređanja
- *Socijalno* – to su obično postupci koji ne uključuju reči i fizički kontakt. To su postupci izbegavanja, ignorisanja, ogovaranja, širenja neistina o nekome, isključivanje iz grupnih aktivnosti, itd.
- *Psihološko* – oštećenje imovine, krađa, bacanje stvari, preteći pogledi, praćenje
- *Fizičko* – uključuje postupke kao što su guranje, rušenje, udaranje, štipanje, čupanje⁴
- *Ekonomsko* – postupci koji onemogućavaju pristup zaposlenju ili obrazovanju, oduzimaju prava vlasništva, itd.
- *Seksualno nasilje* – svaka seksualna aktivnost bez pristanka, što uključuje: seksualno zadirivanje i viceve, uvredljive telefonske pozive, neželjene seksualne predloge, prisila na sudelovanje ili gledanje pornografije, neželjeno diranje, prisilan seks, silovanje, incest, bolni ili ponižavajući seksualni čin, nasilnu trudnoću, trgovanje ženama i eksploataciju u industriji seksa⁵

2. Postupak u kojem je žrtva više puta izlagana – da bi se neki negativni postupak smatrao nasiljem, mora se više puta ponoviti. Ovaj kriterijum je unet u definisanje

³ Ilić, N., *Doprinos istraživanju pojavnosti nasilja među decom u školama – diplomski rad*, 2004, Odsjek za psihologiju, Filozofski fakultet, Sveučilište u Zagrebu, str. 8

⁴ Ibid., str. 9

⁵ Pikić, A., Jugović, I., *Nasilje nad lezbejkama, gejevima i biseksualnim osobama u Hrvatskoj: izveštaj istraživanja*, Lezbejska grupa Kontra, Zagreb, 2006, str. 8-9

nasilja kako bi se isključili postupci poput zadirkivanja, koji su sastavni deo dečijih igara.

3. Gde postoji srazmerna moć – kada je počinitelj jači pojedinac ili grupa.⁶ Nasilje predstavlja odnos u kome između dve osobe postoji nesrazmerna snaga. Ukoliko je učenik/učenica izložena nasilju i ako se sa teškoćom brani ili je donekle bespomoćan/a u odnosu na učenika (učenike) koji ga zlostavljaju.

Postoje i drugi oblici nasilja koji su nam se činili važni za ovaj rad. Prethodne podele razlikovale su nasilne postupke prema načinu na koji su izvedene, sledeće podele razvrstavaju agresivne postupke prema cilju postupaka.

Nasilje među decom može biti *direktno* ili *indirektno*. Direktno nasilje je kada osoba trpi trajno direktno nanošenje štete (fizičko i verbalno nasilje). Indirektno nasilje je širenje glasina, ogovaranje i socijalna izolacija, pri čemu nasilnik pokušava da ostane prikriven i nastoji da izbegne negativne posledice otvorenog ispoljavanja agresije.

Ispoljavanje nasilja, takođe, može biti *otvoreno* i *prikriveno*. Direktna agresija se ispoljava u neposrednom kontaktu kroz verbalnu ili fizičku aktivnost, ali ne mora nužno biti otvorena, dok indirektna agresija iako se ne ispoljava u direktnom napadu može biti otvorena. Tako na primer da li će neki agresivni postupak biti okarakterisan kao otvorena ili prikrivena agresija zavisi od informacije koja je kompromitujuća za žrtvu, ali i od toga da li se pošaljilac te poruke potpisao ili ne.

Kao poseban oblik u literaturi izdvaja se *socijalna agresija*. Cairnis i saradnici (prema Popadiću) opisuju socijalnu agresiju kao „manipulaciju grupnom prihvaćenošću, kroz distanciranje, odbacivanje i defamaciju⁷ karaktera”.⁸ Drugi autori daju širu definiciju i socijalnu agresiju opisuju kao nanošenje štete nečijem samopoštovanju ili socijalnom statusu ili i jednom i drugom i može imati direktne oblike kao što su glasine i socijalno isključivanje. Ovakav oblik agresije je posebno važan jer se ne spominje u ostalim izvorima koje naša analiza obuhvata. Neopravdano isključivnje osoba ili grupa koje imaju neko specifično i drugačije obeležje od uobičajenog jeste vid predrasuda i diskriminacije, a time i oblika agresije i nasilja.

⁶ Popadić, D., *Nasilje u školama*, Institut za psihologiju, Beograd, 2009, str.26

⁷ Defamacija – optuživanje, blaćenje, malicioznost

⁸ Popadić, D., *Nasilje u školama*, Institut za psihologiju, Beograd, 2009, str. 52

Nedostatak socijalne kompetentnosti vodi agresivnosti. Istraživači i stručnjaci koji proučavaju nasilje smatraju da su deca agresivna jer nisu dovoljno vešta u socijalnoj komunikaciji i rešavanju socijalnih problema. Takva deca ne opažaju i ne razumeju dobro različite socijalne situacije. Loše tumače i predviđaju kako će drugi reagovati, ne razmišljaju puno o posledicama svog ponašanja, slabo empatišu i loše su im procene kako ih drugi vide. Postoje mišljenja po kojem su nasilnici veoma svesni i dobro prepoznaju agresiju i posledice agresivnog ponašanje, ali su dovoljno manipulativni te je koriste kao oruđe i vide korist od nje u svojoj okolini. U svakom slučaju, raspostranjenost nasilništva i agresije ne treba tražiti samo u kognitivnom mehanizmima, nego i u drugim faktorima kao što su emocije, empatije, prihvaćene društvene norme, moralno rasuđivanje, itd.

Postoje shvatanja koja ističu da je i položaj žrtve takođe posledica nedovoljno razvijenih socijalnih veština, odnosno da učenici-žrtve ne umeju adekvatno da odgovore i odreaguju kada su ugroženi. Socijalna nekompetentnost žrtve i njeno ponašanje može posredno uticati na vršnjake tako da nema dovoljan broj prijatelja koji bi uskočili u pomoć u situaciji kada je ugrožena. Odnosno, zbog nedostatka socijalnih veština može izostati zaštita prijatelja od napada siledžije.

Programi prevencija nasilja u školama treba da obuhvataju i nasilnike/siledžije i žrtve nasilja, jer je to odnos dveju strane u istoj ravni. Kroz edukativne programe treba jačati i razvijati socijalnu kompetentnost i jedne i druge strane.

Nasilje među decom (Bullying)

Danas se koristi jedan vrlo popularan i moderan termin koji možemo čuti u svakodnevnoj komunikaciji – to je *bullying*. Bullying je termin koji se koristi da bi se opisalo nasilje među decom ili zlostavljanje među decom. Naziva se još i vršnjačko nasilje, školsko nasilje, viktimizacija, nasilništvo ili silejdzništvo, zlostavljanje, maltretiranje, itd. Prava reč za bullying u našem jeziku je *kinjenje*.

Prva pionirska istraživanja o vršnjačkom nasilju u školama otpočeta su u skandinavskim zemljama sedamdestetih godina XX veka, koja su bila provocirana tragičnim slučajevima učeničkih samoubistava. Prvi termin koji se koristio da bi se opisalo nasilje među decom je mobbing. Ovaj termin uveo je Hejneman opisujući njime grupno nasilje u kontekstu rasne diskriminacije. U našem jeziku ovu reč upotrebljavamo za označavanje nasilja na radnom mestu od strane „jače“ osobe ili grupe, a sa ciljem da se ugrozi nečiji ugled, čast, dostojanstvo i integritet.

U literaturi najčešće se navodi Olveuslova definicija bullyinga – „učenik je zlostavljen (bullied) ili viktimiziran kada je više puta i trajno izložen negativnim postupcima od strane jednog ili više učenika“.⁹ Negativni postupci mogu biti ispoljeni u vidu verbalnog, socijalnog, psihičkog, fizičkog, ekonomskog i seksualnog nasilja.

Međutim, iz termina bullying se isključuju nenamerni i slučajni postupci (kada ne postoji želja da se druga osoba povredi), a osoba može biti povređena ili imati osećaj nelagodnosti. Ukoliko se nastave postupci agresivnog karaktera da bi se nekome nanela neprijatnost i/ili imamo otpor individue onda govorimo o nasilju ili bullyingu.

Ovo Olveusovo određenje bullying u kojem je žrtva više puta bila izlagana nasilju i gde postoji očigledna nesrazmerna moć, je često polazište u mnogim istraživanjima nasilja među decom. Istraživači su skloni da zanemaruju nasilje koje se desilo samo jedanput i opisuju ga kao prolazni neprijatni incident.

Međutim, smatramo da negativan postupak koji se ispolji samo jedanput jeste nasilni postupak jer je moguće napraviti veliku grešku pri zanemarivanju pojedinačnih događaja koji mogu imati snažno iskustvo (kao što je tuča ili neki oblik seksualnog uznemiravanja) i po traumatičnosti mogu prevazići nasilne postupke koji se često ponavljaju. Ne mora postojati repeticija da bi se nešto okarakterisalo kao nasilje. Mi u ovom radu nasilje u školi posmatramo kao:

⁹ Olweus, D., Nasilje među djecom u školi: Što znamo i što možemo učiniti, Zagreb, Školska knjiga, 1998, str. 9

1. fizičko nasilje, ali i sve oblike nefizičkog nasilja kao što su psihološko i socijalno
2. nasilnim postupcima nazivamo i one koji su se desili samo jednom.

Savremeni oblici nasilja

U poslednjih nekoliko godina kao poseban oblik nasilja navodi se *elektronsko nasilje* ili *elektronsko siledžijstvo (cyberbullying)*, koji su u literaturi definiše kao “slanje ili objavljivanje povređujućih ili surovih tekstova ili slika koristeći Internet ili druga digitalna komunikaciona sredstva”.¹⁰ Ortega i saradnici dali su više vrsta ovog nasilja:

- elektronske poruke koje sadrže vulgarnosti i uvrede
- slanje pretećih poruka
- ocrnjivanje i optuživanje drugoga slanjem glasina i laži, da bi se nekom uništila reputacije ili pokvarili odnosi sa drugima
- lažno predstavljanje: nasilnici se predstavljaju kao druga osoba (koristeći nečiji nadimak ili šifru), čineći stvari koje toj osobi uništavaju ugled i dovode je u sukob sa drugima
- indiskrecija – otkrivanje nečijih tajni, podataka i slika koji nisu namenjeni javnosti
- namerno izbacivanje nekoga iz on-line grupe (foruma, diskusione liste, itd.)

Elektronsko nasilje današnjim nasilnicima pruža pogodnosti koje ostali oblici nasilja nemaju, kao što su: anonimnost, žrtva nema načina da se brani i pred velikim auditorijumom nanosi veliku i neispravljivu štetu žrtvi. S obzirom da ovakv vid nasilja je sve učestaliji i da je nedovoljna pokrivenost zakonima i zabranama, treba mu posvetiti posebnu pažnju, naročito prema ranjivim grupama koje su predmet mnogih neosnovanih stereotipa i predrasuda.

¹⁰ Popadić, D., *Nasilje u školama*, Institut za psihologiju, Beograd, 2009, str. 45

Diskriminacija kao oblik nasilja među školskom decom

Diskriminacija je proizvod predrasuda i stereotipa.

„Predrasude su stavovi, pojmovi i mišljenja koje pojedinci i grupe imaju, najčešće, o drugima, ali i u dobroj meri i o sebi“.¹¹

„Stereotip, najčešće vezujemo za ustaljena, pogrešna, iracionalna, ili poluistinita tvrđenja o drugima, što doprinosi nerazumevanju, nedijalogu među pripadnicima različitih grupa ljudi“.¹²

Diskriminaciju određujemo kao „dovođenje jedne društvene grupe ili pojedinca/pojedinke u položaj manje vrednih osoba, onih kojima se ukidaju ili umanjuju prava ili kojima se osporavaju vrednosti“.¹³

Diskriminacija predstavlja neopravdano ponašanje prema pripadnicima grupa prema kojima postoje predrasude i stereotipije, a čiji je cilj da se nanese šteta i patnja onima koji su diskriminirani. S jedne strane, imamo grupe koje su u svakodnevnoj komunikaciji i interakciji sa sredinom/svojim okruženjem izloženi diskriminaciji na osnovu predrasuda, iz nepotpunih znanja i/ili pogrešno usvojenim vrednostima i učenju. Sa druge strane, imamo one koji takvog nasilja nisu svesni, jer su predrasude veoma široko rasprostranjene u društvu i smatraju se normalnim stavovima jer ih većina ljudi poseduje. Postoje određena nepisana pravila i zabrane koje se odnose na njih, postoje neki ustaljeni nazivi kojima se oslovljavaju, ili neki posebni načini ophođenja prema njima. Ovakvi načini postupanja sa „drugacijima“ je duboko ukorenjen u vrednosni sistem našeg društva i prenosi se na sve segmente života i rada. Zato danas i imamo veoma rašireno nasilje u školama među vršnjacima.

Škola predstavlja društveni kontekst u kom se predrasude i diskriminacija lako prenosi iz vanškolskog okruženja. Takođe, škola je mesto gde se prvi put deca susreću sa različitostima, sa pripadnicima etiketiranih (stigmatizovanih) grupa (deca pripadnici različitih etičkih grupa, deca sa invaliditetom i posebnim potrebama, deca drugačije seksualne orijentacije od heteroseksualne, itd.) i gde mogu naučiti i vežbati kako ispoljiti mržnju prema takvim grupama ili pojedinim pripadnicima tih grupa. Kao što je poznato deca umeju da budu veoma surova prema pojedincima koji pripadaju nekoj stigmatizovanoj grupi.

¹¹ Vučković, D., Miletić, G., Savić, M., Zbirka tekstova, *Čitanka – od A do Š o lezbejskim i ljudskim pravima*, Labris – organizacija za lezbejska ljudska prava, Beograd, 2009, str. 119

¹² Ibid.,

¹³ Jarić, V., Radović, N., *Rečnik rodne ravnopravnosti*, Regionalna kancelarija za jugoistočnu Evropu, Beograd, 2010, str. 37

Karakteristike žrtava nasilja među decom i adolescentima

Da li će neko postati žrtva zavisi od mnogih karakteristika, a „jedna stvar koja je zajednička svim žrtvama jeste da su ih nasilnici odabrali. Svako od njih je bio odvojen kao objekat prezira i stoga je postao primatelj verbalne, fizičke ili relacijske agresije (agresije u odnosima), iz jednostavnog razloga zato što je drugačiji na neki način“.¹⁴

Žrtve su učenici koji trpe nasilje i povlače se. Obično su fizički slabiji, preosetljivi, anksiozni, bojažljivi, nisu sigurni u sebe, neasertivni, na napad reaguju plačem i povlačenjem, pokazuju veću depresivnost, imaju lošu sliku o sebi i nisko samopouzdanje. Reč je zapravo o ličnom fizičkom svojstvu ili karakteristici, na osnovu koga se dete/mlad čovek razlikuje od većine (a na osnovu koga vršnjaci, između ostalog, opravdano ili ne, pretpostavljaju na primer da je osoba gej/lezbejka). Mnoga istraživanja pokazala su da su deca iz marginalizovanih grupa dva do tri puta više izložena riziku viktimizacije, jer se teže uključuju u vršnjačke grupe, imaju manje prijatelja koji bi ih štitili. Posledice izloženosti nasilju mogu kod žrtve da razviju neke karakteristike i mogu imati negativne posledice, kao što su internalizovane (emocionalne) i eksternalizovane probleme (probleme u ponašanju). Pored ovih problema deca i adolescenti žrtve često pate i od nesаницe, glavobolje, stomačnih tegoba, dok u ekstremnim slučajevima mogu počinuti samoubistvo ili ubiti nasilnika.

Veoma je važno da se prepozna dete koje je izloženo nasilju i ne treba očekivati da će dete biti spremno da se poverava dugima. Postoji niz znakova u njegovom/njenom ponašanju koje odrasli treba da prepoznaju. Maltretirano dete pokazuje neke od sledećih znakova:

- Dete nerado ide u školu i izmišlja razna opravdanja da bi izbeglo školu,
- Uplašeno je dok dolazi i odlazi iz škole,
- Često menja put od kuće do škole,
- Naglo popušta sa uspehom,
- Deluje odsutno, dekoncentrisano i nemotivisano,
- Vraća se iz škole s oštećenim stvarima ili pocepanom odećom,
- Dolazi gladno (jer mu je neko uzeo użinu),
- Gubi apetit,
- Ima zdravstvene probleme (glavobolja, bolove u stomaku),

¹⁴ Ivaković, M., Hukić, S., Vršnjačko nasilje u osnovnim školama, Publikacija projekta - Kampanja za prevenciju i suzbijanje pojava oblika nasilja među djecom u osnovnim školama, Udruženje VESTA, Tuzla, 2005, str. 10

- Povlači su u sebe,
- Počinje da muca,
- Javlja se noćno mokrenje,
- Plače pre spavanja,
- Ima noćne more i u snu više,
- Ima ogrebotine i modrice za čije poreklo daje neobična objašnjenja,
- Traži ili krade novac (da bi platilo nasilnika),
- Stalno „gubi“ džeparac,
- Odbija da govori o tome zašto je stalno neraspoloženo,
- Prestaje da jede ili postaje opsednuto čistoćom - kao reakcija na to što ga zovu „debelim“ ili „prljavim“, itd.¹⁵

Sve su ovo obeležja kojima možemo primetiti da li je neko dete žrtva nasilja ili ne. Međutim, vrlo je važna činjenica da se neke žrtve i nasilnici vrlo dobro skrivaju od odraslih (roditelja, staratelja, učitelja), tako da je uočavanje i sprečavanje nasilja među decom još teže prekinuti. Žrtve često imaju osećaj stida, misle da im niko ne može pomoći, imaju bojaznost od osvete i smatraju da je „cinkarenje“ nešto loše.

Jedan od ohrabrujućih pokazatelja jeste da je oporavak od viktimizacije vrlo brz i da nema trajnih posledica ukoliko ne traje predugo. Ipak, ukoliko nasilje traje više meseci ili čak godina može doći do trajnih osećaja i ponašanja žrtve da manje vredi i da agresivne postupke zaslužuje, odnosno razvija se „trajni karakter žrtve“. Takođe, rad sa žrtvama nasilja pokazuje da su jačanje socijalne podrške, osnaživanje dece da se obrate za pomoć i pokazivanje da imaju kome da se obrate za pomoć, važni elementi edukativnih programa borbe protiv nasilja.

¹⁵ Popadić, D., *Nasilje u školama*, Institut za psihologiju, Beograd, 2009, str. 117

Karakteristike nasilnika među decom i adolescentima

Istraživanja koja su pokušala da utvrde bitne karakteristike nasilnika naišla su na veoma težak posao. Nekada su se nasilnici opisivali kao telesno (fizički) snažniji od svojih vršnjaka, sve probleme pokušavaju da reše nasiljem, vole da dominiraju drugom decom, nesocijalizovani, druga deca ih se plaše i ne vole ih, pokazuju manjak empatije (razmišljaju manje o osećanjima žrtve), nalaze zadovoljstvo u vlastitim nasilnim postupcima, drugima prepisuju neprijateljske namere, žrtve smatraju odgovornim za zlostavljanje, udružuju se u bande, konzumiraju cigarete, drogu i alkohol, netolerantni su prema različitostima (veoma razvijene predrasude), nekontrolišu bes, imaju izraženo osećanje odbačenosti, izolovanosti i usamljenosti, nezainteresovani su za školu i imaju slabiji školski uspeh, imaju osećanja da su meta napada i maltretiranja, kao i da imaju nasilno i agresivno ponašanje u prošlosti.

Danas se u literaturi podvlači razlika između *reaktivne* i *proaktivne* agresivnosti, čime se razlikuju i dva tipa nasilnika sa jasnim profilima i bitnim karakteristikama. Ove dve agresije imaju drugačiji način formiranja u kognitivnim i emocionalnim procesima, na njih utiču različiti situacioni faktori, drugačiji je tip reakcije i uče se na različite načine tokom individualnog procesa razvoja. Upravo razdvajanje i razlikovanje reaktivnog i proaktivnog nasilnika je inteziviralo istraživanja o siledžijstvu. U sledećoj tabeli date su bitne karakteristike reaktivnog i proaktivnog nasilnika.

Kolerati	Nasilnici	
	REAKTIVAN	PROAKTIVAN
Kognitivni	<ul style="list-style-type: none"> • prepisivanje neprijateljskih usmerenja drugom • agresivno rešavanje socijalnih problema 	<ul style="list-style-type: none"> • očekivanje pozitivnih ishoda od agresije • pridavanje većeg značaja instrumentalnim ciljevima, nego socijalnim
Ponašajni	<ul style="list-style-type: none"> • socijalno povlačenje • hiperaktivnost • slabo razvijene socijalne veštine 	<ul style="list-style-type: none"> • maloletnička delinkvencija
Socijalni	<ul style="list-style-type: none"> • odbacivanje od strane vršnjaka • viktimizacija u detinjstvu 	<ul style="list-style-type: none"> • druženje sa devijantnom omladinom u periodu adolescencije
Emocionalni	<ul style="list-style-type: none"> • emocije besa • depresivana raspoloženja 	<ul style="list-style-type: none"> • očekivanje osećanja zadovoljstva od agresivnih postipaka
Etiologija	<ul style="list-style-type: none"> • od najranijeg detinjstva oštro vaspitanje 	<ul style="list-style-type: none"> • istorija porodičnog nasilja • zloupotreba supstanci

Tabela 1- Karakteristike reaktivnog i proaktivnog nasilnika

Kao što možemo zaključiti profil tipičnog nasilnika pokazuje proaktivnu agresiju. Olveus (prema Popadiću) je dao neka bitna obeležja nasilnika:

- Ne izdvaja se po tome što je slab đak i neomiljen u razredu
- Nema osećanja manje vrednosti
- Nešto je fizički jači i spretniji od vršnjaka
- Ima snažnu potrebu za dominacijom nad vršnjacima
- Razdražljiv je
- Teško podnosi neuspeh
- Drzak je i agresivan prema odraslima
- Bez razvijene empatije i ima manju svest o tuđim osećanjima
- Pokazuje različite oblike asocijalnog ponašanja¹⁶

Neki drugi autori ovoj listi osobina dodaju i sledeće karakteristike:

- Tuđe ponašanje često vide kao provokativno
- Imaju potrebu da izgledaju čvrsto
- Plaše se da budu predmet siledžijstva
- Pokazuju povećan rizik za pojavu depresije i češće pomišljaju na samoubistvo (ova osobina je veoma česta i kod žrtava nasilja)

Jedno je sigurno, da se nasilnici uče kako da to postanu, ne rađaju se kao takvi. Postoje određene crte temperamenta koje mogu biti deo faktora nasilništva, ali mnogi oblici nasilnog ponašanja se uče od starijih iz najbliže okoline kao što je porodična atmosfera (nasilje u porodici), škola, šira kulturna zajednica, mediji. Spoljašnji faktori podstiču, pa čak i dopuštaju mnoge oblike nasilničkog ponašanja.

Nasilništvo je vezano za prezir, odnosno za „snažno osećanje antipatije prema nekome koga smatramo bezvrednim, inferiornim ili nevrednim poštovanja“.¹⁷ Siledžija ima potrebu da nekog ponizi kako bi se on osećao superiorno i lako nalazi izgovor kako bi neko postao žrtva. Nasilništvo ili siledžijstvo nije vezano za konflikt ili ljutnju, nego za prezir, a prezir ima određene psihološke prednosti koje deci olakšavaju povređivanje drugog deteta, a da pri tom imaju manje saosećanja, empatije i stida.

¹⁶ Popadić, D., *Nasilje u školama*, Institut za psihologiju, Beograd, 2009, str. 122

¹⁷ Ivaković M., Hukić S., *Vršnjačko nasilje u osnovnim školama*, Publikacija projekta - Kampanja za prevenciju i suzbijanje pojavnih oblika nasilja među djecom u osnovnim školama, Udruženje VESTA, Tuzla, 2005, str.10

Prezir uključuje:

- „osećanje da se ima pravo na nasilje i pravo da se kontroliše, dominira i osvaja ili na neki drugi način zlostavlja drugo ljudsko biće
- netolerantnost prema različitostima – različito je izjednačeno s inferiornim i zbog toga neko ko je različit nije vredan i ne zaslužuje poštovanje
- sloboda isključivanja – spremnost da izbace, izoluju ili segregiraju osobu za koju se čini da nije vredna pažnje i poštovanja“¹⁸

¹⁸ Ivaković M., Hukić S., Vršnjačko nasilje u osnovnim školama, Publikacija projekta - Kampanja za prevenciju i suzbijanje pojava oblika nasilja među djecom u osnovnim školama, Udruženje VESTA, Tuzla, 2005, str.10

IV. Homofobično nasilje

Nasilje nad LGBT populacijom - posledice na lični rast i razvoj

Često imamo prilike da čujemo da se se homoseksualnost definiše suprotno od „pravog“ muskuliniteta i da pretstavlja slabost i feminitet. Ovakve ideje su opravdanje mnogim ustaljenim predrasudama prema homoseksualnim osobama, tako da nasilje prelazi granicu i prenosi se i na mladiće koji nisu gej, ali čiji se outfit može okarakterisati kao ne muški, čime se opravdava nasilje nad njima.

Homofobično nasilje ili nasilje nad LGBT populacijom je „skupni pojam kojim se opisuju i obuhvataju različiti oblici homofobičnog nasilja koji imaju za cilj ili posledicu poniziti i povrediti integritet, zdravlje i sigurnost osobe ili osoba samo zato što su identificirane kao lezbejke, gejevi ili biseksualne osobe“.¹⁹

Predrasude prema lezbejkama, gej muškarcima, biseksualnim i transrodnim osobama kategoriše se kao zločin iz mržnje. Homofobija je „upućena prema homoseksualno, biseksualno, transseksualno, interseksualno i queer orijentisanim osobama. Reč je o bezrazložnoj mržnji prema osobama drugačije seksualne orijentacije od heteroseksualne. Homofobične osobe pripisuju homoseksualnosti i homoseksualno orijentisanim osobama niz osobenosti koje nemaju veze sa ličnim karakteristikama i svojstvima osoba, već predstavljaju mišljenje zasnovano na stereotipnim vizijama i predrasudama“.²⁰

Pritisak koji stvara društveno – kulturna sredina i njen vrednosni sistem na osobe drugačije seksualne orijentacije može imati teške posledice na razvoj ličnosti. Istraživanje koje je sproveo Labris u saradnji sa drugim nevladinim organizacijama daje podatak da 80% ispitanika/ca koje su drugačije seksualne orijentacije od heteroseksualne, prema njihovim ličnim iskazima nemaju poteškoća u prihvatanju sopstvene seksualne orijentacije (ovaj procenat je dobijen na osnovu samoprocena ispitivanih učesnika/ca).²¹ Međutim, ima osoba koje nisu do kraja razvile i prihvatile sopstveni seksualni identitet, jer se suočavaju sa surovom društvenom stigmatizacijom i osuđivanjem istopolne seksualne orijentacije i LGBT identitetom.

¹⁹ Pikić, A., Jugović, I., *Nasilje nad lezbejkama, gejevima i biseksualnim osobama u Hrvatskoj: izveštaj istraživanja*, Lezbejska grupa Kontra, Zagreb, 2006, str. 8

²⁰ Jarić, v., Radović, N., *Rečnik rodne ravnopravnosti*, Regionalna kancelarija za jugoistočnu Evropu, Dobričina 43, Beograd, Srbija, str. 65-66

²¹ Čvorović, I., *Istraživanje o nasilju nad LGBTIQ populacijom u Srbiji*, Labris – organizacija za lezbejska ljudska prava, Beograd, 2006, str. 39

Društveno neprihvatanje i ignorisanje drugačijeg seksualnog životnog stila od heteroseksualnog, dovodi do niza stresnih faktora sa kojima lezbejke, gej i biseksualne osobe treba da se izbore u svakodnevnom životu. Ti društveni faktori su nedostatak prava i zaštita prilikom zdravstvenih problema, nepriznavanje veza starijih parova, zadržavanje radnog mesta, lična sigurnost, itd. Ovi društveni faktori stresa ne pogađaju samo starije osobe, već i LGBT osobe u adolescenskom dobu, kada verbalno i fizičko nasilje nad LGBT populaciji vodi problemima u školi, bežanju od kuće, zloupotrebi alkohola i droga, suicidu, samopotvrđivanje, itd.

Načini na koje LGBT osobe mogu doživeti negativne društvene stavove, odnosno društvenu neprihvaćenost, jesu problemi sa sopstvenom slikom o sebi, kao što su: nedostatak samopouzdanja, mržnja prema samom sebi, depresija, zloupotreba droga, itd. Naučna ispitivanja su pokazala da su istopolno orijentisani muškarci, koji su imali visoke skorove na merenju internalizovane homofobije,²² češće imali problema sa seksualnom disfunkcijom, samopoštovanjem, da su češće stupali u nestabilne veze i da su češće bili žrtve nasilja²³ u odnosu na muškarace heteroseksualne orijentacije.

Iskustva nasilja i diskriminacije imaju snažan uticaj na proces razvoja identiteta na različitim nivoima ličnosti. Na emocionalnom nivou razvijaju se osećanja krivice, sramote, straha, besa, itd. Na kognitivnom se često javljaju misli, kao što su: „Nije normalno biti lezbejka“.²⁴ Diskriminacija i nasilje je društveno iskustvo koje osnažuje internalizovanu homofobičnu predstavu o LGBT osobama.

Mnoga istraživanja pokazuju da nasilje nad marginalizovanim grupama u Srbiji je u stalnom porastu. Tako nasilje nad LGBT populacijom u poslednjih nekoliko godina je veoma izraženo i vidljivo. Razlog tome možemo naći u vrednosnom sistemu našeg društva. Osoba koja sebe spoznaje u adolescenskom dobu kao drugačiju od svoje okoline, u bilo kom pogledu a time i u seksualnom identitetu, ima velikih poteškoća da se uklopi u vrednosne norme okoline. Osobe drugačije seksualne orijentacije od heteroseksualne vrlo često sebe spoznaju kao osobu koja možda nikada neće moći da se uklopi u ustaljene vrednosne norme ponašanja koje društvo i njegova okolina očekuju i podržavaju. Evo izjave jedne osobe homoseksualne orijentacije:

²² Internalizovana homofobija - označava prenošenje izvesnih spoljnih normi, standarda, odnosa i akcija na unutrašnji, mentalni plan, koji se tako doživljava kao vlastiti.

²³ Američko udruženje psihologa, *Smernice za psihoterapijski rad sa lezbejkama, gejevima i biseksualnim klijentkinjama i klijentima*, Labris – organizacija za lezbejska ljudska prava, Beograd, 2010, str.14

²⁴ Zbirka tekstova, *Čitanka – od A do Š o lezbejskim i ljudskim pravima*, Labris – organizacija za lezbejska ljudska prava, Beograd, 2009, str. 192

„Ja sam zaista imao problem da prihvatim sebe. Nisam voleo to što sam, a opet je to imalo nekog smisla, jer sam shvatio da sam drugačiji... kada razmišljam sad, kao zreo čovek, mislim da je sve to uslovljeno strahom od odbacivanja drugih, od onih koji su činili većinu!“²⁵

U drugoj izjavi, u istom istraživanju, jasno možemo uvideti koliko agresija i spoljno neprihvatanje LGBT osoba od strane društvene okoline, porodice i vršnjaka u adolescentskom dobu dovodi do pomeranja agresivnosti prema samom sebi. Ispitanik izjavljuje:

„... Ja sam tokom cele srednje škole imao problem tog proganjanja, tog osećaja krivice što sam drugačiji..., i to je rezultiralo mojim problemom autodestruktivnosti. Kad god bih bio ekstremno srećan, ili ekstremno nesrećan, tužan, ja bih uzimao da se posečem...“²⁶

Ovakvi iskazi nesumnjivo govore da preživljeno nasilje ili diskriminacija u adolescentskom dobu ima ozbiljne implikacije na kasniji zivot i razvoj ličnosti LGBT osoba. Treba napraviti programe socijalne podrške osobama drugačije seksualne orijentacije od heteroseksualne, jer još u školskom dobu zazuzimaju položaj žrtve, stide se onoga što jesu i misle da tu nema pomoći.

²⁵ Jarić, I., *Nasilje: LGBTIQ osobe i njihova svakodnevnica u Srbiji*, interno istraživanje za LABRIS nevladinu organizaciju, 2010, str.21

²⁶ Ibid

Agensi socijalizacije i nasilje (porodica, škola, mediji)

Vaspitanje u porodici i nasilje

Odnos roditelja prema deci i njihovo vaspitanje u mnogome određuju stvaranje slike kod deteta o nasilju. Deca čiji su roditelji permisivni prema iskazivanju agresije u najranijem dobu, razvijaju agresivnost i povećavaju opasnost od pojave nasilnog ponašanja u kasnijem dobu. Naime, ukoliko za agresivno ponašanje izostane kazna, dete učvršćuje takve agresivne oblike reakcija. Deca kod kojih se ne uspostavljaju jasne granice u nasilnom ponašanju, kasnije postaju agresivni prema vršnjacima, braćama i sestrama, pa i odraslima.

Prema jednom domaćem istraživanju, podaci pokazuju da je 21% učenika doživelo vršnjačko nasilje u poslednja tri meseca.²⁷ Međutim, veruje se da je izloženost učenika vršnjačkom nasilju dva do tri puta veća. Pretpostavlja se da kod učenika dolazi do povišenog praga tolerancije prema nasilju (vlastitom i tuđem), koje je karakteristično i za učenike i za odrasle. Odnosno, odrasli mnoge forme verbalnog nasilja smatraju normalnim i bezopasnim u periodu razvoja i adolescencije.

Roditeljsko neznanje, neprepoznavanje i nereagovanje utiču na prihvatanje nasilja kao normalnog oblika ponašanja kod dece i omladine. Jasno je da je neophodan rad roditelja na problemima nasilja u školi, kao i da roditelji moraju imati aktivnu ulogu u programima resocijalizacije i edukacije.

Nastavnički kadar i nasilje

Kao što smo već istakli, važno je kako roditelji reaguju na detetovu agresivnost i da li je i koliko suzbijaju. Takođe i u školi je značajno kako nastavnici reaguju na dečiju agresivnost, kao i kako koriste kažnjavanje kao vaspitnu meru. Deca uviđaju da nastavnici često ne reaguju na nasilje, da se nasilje dopušta i pretpostavljaju da je to u redu, počinju misliti da i oni imaju pravo da ga koriste, ili i sami postaju žrtve nasilja. Učenici pokušavaju da probleme nasilja reše na svoj način, a to obično čine kroz skrivanje, ignorisanje, potiskivanje osećanja ljutnje, straha, krivice, okrivljavanja drugih, itd.

²⁷ Popadić, D., *Nasilje u školama*, Institut za psihologiju, Beograd, 2009, str. 317

Prema Popadiću i podacima u njegovom istraživanju, skoro jedna trećina učenika starijih razreda osnovne škole žali se na nasilno ponašanje nastavnika.²⁸ Ovakav podatak ukazuje koliko je nasilje rašireno u školama i da kada govorimo o nasilju u školi uglavnom se misli na nasilje među vršnjacima, izostavljajući nasilje nastavnika prema učenicima. Čini se da je nasilje začarani krug koji se kreće kroz sve dimenzije života, od individue, preko grupe, do institucija, zaokružujući čitav društveni sistem.

Udžbenici u srednjim školama i nasilje

Udžbenici u obrazovnom sistemu imaju važnu ulogu jer predstavljaju osnovno sredstvo rada i učenja. Istraživački tim Gayten-a²⁹ sproveo je istraživanje kojim je obuhvaćena analiza udžbenika srednjih škola (udžbenici iz sociologije, filozofije, biologije, psihologije, istorije umetnosti, ustava i prava građana). Većina udžbenika za srednje škole odiše patrijahalnim vrednosnim sistemom, u kojima se promoviše heteroseksualnost kao jedini društveno prihvatljivi oblik. Homoseksualnost se u udžbenicima uglavnom ne spominje, a na mestima gde se piše o homoseksualnosti autori izražavaju neutralan stav bez daljih objašnjenja o prirodi, kulturno – društvenoj i istorijskoj zasnovanosti i opavdanosti da se o homoseksualnosti otvorenije raspravlja.

Udžbenici treba da budu politički korektniji prema raznim sociološkim, kulturnim, verskim, a time seksualnim različitostima. Potrebno je negovanje tolerancije i brige za druge. Udžbenici moraju biti i senzibilniji za seksualne razlike i osnovna ljudska prava, kao i probleme nasilja i diskriminacije. U savremenom društvu se problemu diskriminacije kao obliku nasilja, poklanja dosta pažnje. Upoznavanje učenika sa konkretnim primerima imao bi ogroman uticaj na razumevanje položaja marginalizovanih grupa i stvaranje solidarnosti koja bi vodila humanijem društvu, gde bez obzira na lično ili neko drugo svojstvo svaki pojedinac može biti ravnopravni građanin države u kojoj živi.

Adolescencija je razvojno doba u kojem omladina sve prima kao „gotovo rešenje“. Na nastavniku je izbor da, direktno ili indirektno, uključi teme koje se bave homoseksualnošću kao prirodnom pojavom i kao posledicom kulturne evolucije. Zato je važno da se sprovedu systemske promene na svim nivoima školskog sistema i prosvetnog rada, i da se u programe obrazovanja uključe roditelji, medijske ličnosti iz sveta sporta, muzike, filma, politike, itd.

²⁸ Popadić, D., *Nasilje u školama*, Institut za psihologiju, Beograd, 2009, str. 324

²⁹ Gayten, Nevladina organizacija, LGBT centar za promociju prava seksualnih manjina

Svi oni zajedno mogu uticati kao autoriteti na menjanje stavova i prihvatanje osoba koje su po svojim osobenostima drugačije od većine.

Mediji i nasilje

Mediji su danas prepravljani nasiljem, kojima su izloženi ne samo odrasli već i deca. Anderson i Bušman smatraju da je „povezanost između nasilja u medijima i agresije veća nego što je, na primer, povezanost između uzimanja kalcijuma i jačanja kostiju, ili izloženost olovu i niskom IQ, ili između korišćenja kondoma i rizika od HIV infekcije, ili učenikovog rada kod kuće i školskog uspeha“.³⁰ Autori ovakvim poređenjem žele da istaknu snažan uticaj mas-medija na pojavu nasilja. Tako postoji niz negativnih posledica koje mediji prikazivanjem nasilja šire na mlade i decu. Jedan od najčešćih je da se imitira ono što se vidi (učenje po modelu). Posmatranjem nasilja u medijima deca uče agresivne postupke i neprimereno verbalno izražavanje, a svet oko njih često se prikazuje kao veoma opasno mesto za život čime se opravadva neprijateljska namera prema drugim ljudima. Deca ne samo da razmišljaju kako nekog mogu povrediti, već se kod njih rađa i spremnost da nasilje vide kao korisno sredstvo u rešavanju problema, čime se smanjuje saosećanje i empatija prema žrtvama nasilja.

Prema jednom istraživanju praćenja TV programa u Americi utvrđeno je da većina programa ima scene nasilja, a još značajniji podatak je taj, da se nasilje prikazuje kao nešto što je atraktivno i ne predstavlja problem društvu, kao nešto što je očekivano i normalno ponašanje. Nađeno je da nešto manje od polovine nasilnih scena sadrže humor i da se nasilnici često prikazuju kao privlačni, te da u više od dve trećine prikazivanih scena za ispoljeno nasilje nije usledila nikakva kazna.

O štetnom uticaju nasilja u medijima postoje mnogi nepobitni dokazi koje vlasnici medija zanemaruju. Nepostojanje jasnih sankcija dovodi do toga da se mediji brane tezom da oni odgovaraju samo na potrebe konzumenata, pri tome izostavljajući ekonomsku dobit prikazivanjem takvih sadržaja.

Prema Labrisovom izveštaju iz 2008 godine, rubrike u štampanim medijima u kojima se spominju LGBT populacija najčešće su rubrika Spoljna politika i Zabava, dok se u rubrici

³⁰ Popadić, D., *Nasilje u školama*, Institut za psihologiju, Beograd, 2009, str. 214

Društvo, teme homoseksualne orijentacije obrađuju u svega 9% tekstova, što govori o načinu izveštavanja o jednom od osnovnih ljudskih prava³¹.

Nedovoljan broj kvalitetnih i nepristrasnih informacija u medijima dovodi do nerazumevanja i neprihvatanja osoba drugačije seksualne orijentacije od heteroseksualne. Najčešći oblik učenja u odraslom dobu je kroz medije različitih oblika (štampa, televizija, internet). Informalno obrazovanje predstavlja obrazovnu aktivnost koji osobe samostalno iniciraju, upravo kroz medije različitih vrsta. U tom edukativnom procesu veoma je važan veliki broj nepristrasnih informacija. U štampanim medijima LGBT osobe se i pored sve većeg profesionalizma u novinarstvu i dalje nazivaju pogrdnim i uvredljivim terminima, kao što su: „greška prirode, izabranici greške prirode, ružičasti, nakaze, nastrani i bolesni, promiskuitetni, satansko okupljanje, radioaktivni gejevi, lezbača, lezbejčure, lezbo, pederčina, homić“.³² Na ovaj način se javno utiče na formiranje i održavanje stavova prema LGBT osobama koje egzistiraju na pogrešnim predstavama i predstavljaju oblik verbalnog nasilja. Odnosno, mediji predstavljaju značajnu altku u stvaranju svesti o važnim društvenim pitanjima, ali i obrazovnu jer su široko dostupni različitim kategorijama stanovništva.

Verbalno nasilje utiče na formiranje predrasuda kod dece i omladine jer po uzoru na odrasle, informacije iz medija prihvataju kao gotove i konačne, kao nešto što je društveno i javno prihvatljivo i očekivano postupanje i ponašanje.

³¹ Zbirka tekstova, *Čitanka – od A do Š o lezbejskim i ljudskim pravima*, Labris – organizacija za lezbejska ljudska prava, Beograd, 2009, str. 227

³² Ibid., str. 230

**V: ANALIZA ISTRAŽIVANJA I
INTERPRETACIJA REZULTATA**

Analiza i interpretacija podataka

Stavovi prema homoseksualnosti (opšti stav, socijalni kontakti sa LGBT osobama)

Prema podacima CeSid-u više od dve trećine ispitanika (70% njih) iskazalo je slaganje sa tvrdnjom gde se homoseksualnost izjednačava sa bolešću (Tabela 2), iako medicina homoseksualnost odavno ne smatra bolešću (ni fizičkom, ni mentalnom ili emocionalnom)³³ i ³⁴. Takođe više od polovine ispitanika smatra da država treba da koristi društvene mere u suzbijanju homoseksualnosti, ali postoji i jedna četvrtina ispitanika koja se ne slaže sa ovakvom tvrdnjom. Naše društvo možemo okarakterisati kao tradicionalno i autoritativno, tako više od četvrtine ispitanika nema stav (njih 13 nema ni pozitivan ni negativan stav) i ne slaže se sa tvrdnjom da je homoseksualnost bolest (17 ispitanika/ca), predstavlja dobru osnovu za formiranje pozitivnih ili neutralnih odnosa prema LGBT populaciji u budućnosti kroz različite oblike informisanja i edukacije o osobenostima seksualnih orijentacija.

	Slaže se	Ne slaže se	Nema stav	Ukupno
Homoseksualnost je za mene bolest	70	17	13	100
Mislim da je crkva u pravu što osuđuje pojavu homoseksualnosti	60	18	22	100
Državne institucije treba da rade na suzbijanju homoseksualnosti	51	26	23	100
Homoseksualnost je veoma opasna za društvo	50	26	24	100
Kada bi stranka koja mi je bliska počela da govori o pravima homoseksualaca, ne bih glasao/la za nju	40	28	22	100
Homoseksualnost je zapadna izmišljotina, kojom se želi uništiti porodica i naša tradicija	36	40	24	100
Problem homoseksualnosti nam nameću razne nevladine organizacije	28	40	32	100

Tabela 2- Stavovi prema homoseksualnosti³⁵

³³ 1973. godine Američko udruženje psihijataru donelo je odluku i uklonilo homoseksualnost sa liste mentalnih poremećaja

³⁴ Etički komitet Srpskog lekarskog društva 2008. godine javno se izjasnio da homoseksualnost nije bolest

³⁵ Izveštaj o istraživanju javnog mnjenja o LGBT populaciji, *Predrasude na videlo – homofobija u Srbiji*, CeSID, Beograd, 2008, str. 5

Kao što smo ranije naglasili, stereotipi i predrasude predstavljaju stavove koji se razvijaju i održavaju usled nedostatka informacija i neznanja. Opšte je poznato da što imamo više znanja i informacija o nekoj pojavi, to su manje mogućnosti da ih zamišljamo i da im dodajemo ono što im nedostaje. U sledećoj tabeli vidimo da je poznavanje LGBT osoba i stav prema njima neutralniji i pozitivniji što su socijalni kontakti bliži i neposredniji sa osobama drugačije seksualne orijentacije od heteroseksualne. Možemo zaključiti da neposredni kontakti pozitivno utiču na menjanje ili ublažavanje stavova prema LGBT osobama. Odnosno, da kroz socijalne kontakte ljudi međusobno uče o razlikama i sličnostima, bolje se upoznavaju i razumeju, ostaje manje prostora da se informacije koje nam nedostaju maštaju i iskrivljuju.

	Ne poznajem ni jednu takvu osobu (%)	Znam ko su te osobe, ali ih ne poznajem lično (%)	Znam takve osobe i poznajem ih dobro (%)	Prosek (%)
Pozitivan stav	0,00	1,00	6,00	1,00
Uglavnom pozitivan stav	6,00	14,00	39,00	10,00
Neutralan stav	19,00	37,00	29,00	22,00
Uglavnom negativan stav	35,00	29,00	14,00	32,00
Negativan stav	40,00	19,00	12,00	35,00
Ukupno	100,00	100,00	100,00	100,00

Tabela 3 – Socijalni kontakti i stavovi prema LGBT osobama³⁶

Rezultati istraživanja koje je sproveo istraživački tim Gayten-a, ukazuju da su srednjoškolci koji poznaju neku gej osobu i oni koji ne poznaju povezani sa očekivanim smerom stava prema homoseksualnosti, tj. pozitivniji stav prema homoseksualnosti pokazuju oni ispitanici koji poznaju neku gej osobu.³⁷

³⁶ Izveštaj o istraživanju javnog mnjenja o LGBT populaciji, *Predrasude na videlo – homofobija u Srbiji*, CeSID, Beograd, 2008, str. 16

³⁷ Grupa autora, *Ka nehomofobičnoj srednjoj školi – Analiza dela srednjoškolskih udžbenika u vezi sa tretmanom homoseksualnosti*, Gayten – LGBT Centar za promociju prava seksualnih manjina, Beograd, 2008, str. 169

Ovakvi podaci su u skladu sa predviđenim mnogim teorijama menjanja predrasuda, u kojima se kontakt sa grupom prema kojoj su predrasude usmerene, smatra najjačim faktorom koji će doprineti njihovom smanjenju.³⁸

Odnos učenika prema drugačijima u školi

Prema rezultatima projekta „Srbija, zona Nenasilja“ podaci ukazuju da je odnos učenika prema drugačijima sledeći:

23.1% ispitanika izveštava da je u njihovim školama prisutno maltretiranje homoseksualaca

22.6% ispitanika izveštava da im smeta kada čuju jezik manjina u njihovim školama

21.7% ispitanika smatra da učenici sa invaliditetom ne bi trebali da idu u redovnu školu

15.2% ispitanika izveštava da izbegava drugačije osobe³⁹

³⁸ Rot, N., *Osnovi socijalne psihologije*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 1994, str.414

³⁹ Projekat Srbija, zona Nenasilja – obuka predstavnika škola, NVO i mladih za primenu nenasilnih tehnika, Rezultati istraživanja o prisutnosti i oblicima nasilja - Sažetak, Ministarstvo omladine i sporta, Republika Srbija, str. 12

		U potpunosti se ne slažem	Ne slažem se u većoj meri	Nisam sigurna	Slažem se u većoj meri	U potpunosti se slažem
24. U našoj školi homoseksualce maltretiraju	f	334	62	337	45	126
	%	35,00	6,50	35,30	4,70	18,40
36. Smeta mi kada čujem da drugi učenici govore jezikom manjina u školi	f	424	94	212	87	151
	%	43,80	9,70	21,90	9,00	15,60
37. Izbegavam one koji su drugačiji	f	480	157	190	72	76
	%	49,20	16,10	19,50	7,40	7,80
38. Učenici sa invaliditetom bi trebalo da idu u redovnu školu	f	135	76	282	135	343
	%	13,90	7,80	29,00	13,90	35,30

Tabela 4 – Odnos učenika prema drugačijima⁴⁰

Većina učenika se slaže sa tvrdnjom da je u njihovoj školi prisutno maltretiranje homoseksualaca i ta konstatacija nalazi se na prvom mestu, što ukazuje da je netrpeljivost prema drugačijima (lezbejkama, gej muškarcima, Romima, osobama sa invaliditetom) najvećom merom usmerena prema osobama drugačije seksualne orijentacije. Skoro jedna četvrtina učenica i učenika srednjih škola (koje je ovo istraživanje obuhvatilo) primećuje nasilje i diskriminaciju nad LGBT osobama, odnosno umeju da spoznaju negativne oblike ponašanja (kognitivna komponenta stava). Posebno pitanje je kako doći do emotivne i konativne komponente stava, tj. do razumevanja i empatije za drugačije.

Ukoliko pogledamo rezultate prethodnih tabela (tabela 2, 3, 4) možemo uvideti jasnu tendenciju neprihvatanja drugačijih i kod odraslih i kod školske dece.

⁴⁰ Projekat Srbija, zona Nenasilja – obuka predstavnika škola, NVO i mladih za primenu nenasilnih tehnika, Rezultati istraživanja o prisutnosti i oblicima nasilja - Sažetak, Ministarstvo omladine i sporta, Republika Srbija, str.12

Stavovi srednjoškolaca prema homoseksualnosti

Adolescencija predstavlja prelazno doba između detinjstava i zrelosti, stoga je razvijanje kritičkog mišljenja i formiranje stavova u ovom periodu od velikog značaja. Usvajanje ideja o otvorenom i demokratskom društvu koje štiti ljudska prava svih osoba bez obzira na lične osobenosti, a time i prava na drugačiju seksualnu orijentaciju od heteroseksualne, dešava se upravo u periodu adolescencije kada je intelektualni razvoj i najintenzivniji.

S toga, istraživanje koje je sproveo Gayten sa saradnicima, daje procenu broja srednjoškolaca koji smatraju da LGBT osobama treba obezbediti i garantovati određena prava.

Prava koja treba da ostvaruju	Procenat ispitanika
Pravo na zaštitu od diskriminacije u školi	59,00
Pravo na zaštitu od diskriminacije na poslu	59,00
Pravo da naslede imovinu svog partnera nakon njegove smrti	34,00
Pravo da budu oslobođeni plaćanja poreza kao i heteroseksualni bračni parovi	24,00
Pravo da se tretiraju kao članovi porodice u slučaju bolesti partnera (posete u bolnici, odluke vezane za medicinske procedure, itd)	50,00
Pravo da sklope brak	21,30
Pravo da nakon rastanka sudski podele zajedničku imovinu	35,30
Pravo da usvajaju decu (pod istim uslovima kao i heteroseksualni parovi)	13,10 (16 ispitanika)

Tabela 5 - Prava koja gej osobe treba da imaju⁴¹

U tabeli možemo videti da srednjoškolci smatraju da LGBT osobe (59,00% njih) treba da imaju prava na zaštitu od diskriminacije u školi i na poslu, a njih 50,00% smatra da u slučaju bolesti partnera treba da imaju prava da ih tretiraju kao članove porodice. 21,30% ispitanika u srednjim školama smatra da osobe drugačije seksualne orijentacije od

⁴¹ Grupa autora, *Ka nehomofobičnoj srednjoj školi – Analiza dela srednjoškolskih udžbenika u vezi sa tretmanom homoseksualnosti*, Gayten – LGBT Centar za promociju prava seksualnih manjina, Beograd, 2008, str. 171

heteroseksualne treba da ostvaruju pravo sklapanja braka, a čak 13,10% da treba omogućiti usvajanje dece gej osobama pod istim uslovima kao i heteroseksualnim parovima.

Međutim, u istom istraživanju ispitanici su pokazali izraženo visoku homofobiju, odnosno izrazili su veći broj negativnih odgovora o tome da homosksualne veze nisu ok, da seks između osoba istog pola nije u redu, da ne vole homoseksualce, da im nije ok da sede sa gej osobom u klupi ili da imaju gej profesora.

Iz ovoga sledi da je neophodna edukacija srednjoškolaca o osnovnim ljudskim pravima i zaštitama od posledica diskriminacije nad LGBT osobama, kao i uspostavljanje socijalnih kontakata učenika/ca srednjih škola sa osobama drugačije seksualne orijentacije od heteroseksualne.

Oblici nasilja i nasilništva

Oblici vršnjačkog nasilja

Prema podacima istraživanja prof. Popadića u Srbiji najčešći oblici vršnjačkog nasilja kojima su učenici izloženi su verbalno nasilje - 47% (najčešća su vređanje i spletkarenje), a zatim sledi fizičko nasilje - 20% (udaranje i pretnje).⁴²

Slični rezultati dobijeni su u susednim zemljama. Tako je na primer prema jednom istraživanju u Bosni i Hercegovini fizičko nasilje najzastupljenije (45%), zatim sledi emocionalno (34%) i socijalno nasilje (7%), seksualno nasilje (6%), ekonomsko nasilje (4%), i ostali oblici nasilja (4%) (videti Grafik 1).⁴³

Grafik 1- Prisutnost pojedinih vrsta nasilja među vršnjacima u osnovnim školama

⁴² Popadić, D., Plut, D., *Nasilje u osnovnim školama u Srbiji – oblici u učestalost*, Filozofski fakultet u Beogradu, Časopis Psihologija, 2007, Vol. 40(2), str. 325

⁴³ Ivaković, M., Hukić, S., *Vršnjačko nasilje u osnovnim školama*, Publikacija projekta - Kampanja za prevenciju i suzbijanje pojavnih oblika nasilja među djecom u osnovnim školama, Udruženje VESTA, Tuzla, 2005, str. 23

Oblici nasilja nad LGBT osobama

Prema rezultatima istraživanja koje je Labris organizovao, najčešći oblici nasilja nad LGBT populacijom su verbalno (32.4%) i fizičko nasilje (24.1%) (videti grafik 2).⁴⁴

Grafik 2 - Vrste nasilja nad LGBT populacijom

Upoređujući rezultate vrste nasilja među decom u našoj zemlji i rezultate vrste nasilja nad LGBT osobama, možemo zaključiti da je isti oblik nasilja najzastupljeniji, odnosno verbalno i fizičko nasilje kod obe populacije je najučestalije (kod dece verbalno 47,0%, fizičko 20,0%; kod LGBT populacije verbalno 32,4%, fizičko 24,1%). Iz ovih podataka vidimo da oblici nasilja koji se javljaju u periodu školavanja se dalje održavaju i u odraslom dobu. Zato je neophodno problemu nasilja i diskriminacije prići i rešavati ga na sistematski način uključujući u taj rad sve strane (nasilnike, žrtve, posrednike kao što su škola, porodica, državne ustanove i resorna Ministarstva).

⁴⁴ Čvorović, I., *Istraživanje o nasilju nad LGBTIQ populacijom u Srbiji*, Labris – organizacija za lezbejska ljudska prava, Beograd, 2006, str. 28

Verbalno nasilje

Verbalno nasilje pokazalo se kao najviše korišćen oblik nasilja među decom školskog uzrasta. U sledećoj tabeli možemo videti izraženost stepena slaganja u sledećim tvrdnjama.

		U potpunosti se ne slažem	Ne slažem se u većoj meri	Nisam siguran-sigurna	Slažem se u većoj meri	U potpunosti se slažem
21. Ogovaram one koji mi se ne sviđaju	f	335	228	149	131	120
	%	34,80	23,70	15,50	13,60	12,50
33. Ogovaranje je veoma često u mojoj školi	f	59	45	150	178	543
	%	6,10	4,60	15,40	18,30	55,70
23. Laganje o nečijem životu je često u našoj školi	f	150	107	310	147	264
	%	15,30	10,90	31,70	15,00	27,00
17. Neki učenici iz mog odeljenja splektare	f	153	84	285	152	290
	%	15,90	8,70	29,60	15,80	30,10
18. Pretnje i ucene su jedan od načina da se dođe do cilja	f	354	120	163	148	182
	%	36,60	12,40	16,90	15,30	18,80
14. Nazivanje drugih pogrđnim imenima nije oblik nasilja	f	364	151	214	88	143
	%	37,90	15,70	22,30	9,20	14,90
20. Nazivanje pogrđnim imenima je verbalno nasilje	f	136	76	225	167	362
	%	14,10	7,90	23,30	17,30	37,50
27. Neki nastavnici ismevaju učenike	f	212	113	208	146	296
	%	21,70	11,60	21,30	15,00	30,40

Tabela 6 - Skala stavova verbalnih oblika nasilnih ponašanja u školi⁴⁵

Čak 74% dece koja su učestvovala u ovom istraživanju smatra da je ogovaranje veoma česta pojava u njihovoj školi. 42 % školske dece slaže se da je laganje o nečijem životu, kao jedan od oblika verbalnog nasilja, prisutan u njihovoj školi, a njih oko 34%

⁴⁵ Projekat „Srbija, zona Nenasilja – obuka predstavnika škola, NVO i mladih za primenu nenasilnih tehnika“, *Rezultati istraživanja o prisutnosti i oblicima nasilja - Sažetak*, Ministarstvo omladine i sporta, Republika Srbija, str. 9

smatra da su pretnje i ucene jedan od načina da se dođe do cilja. U negativnoj tvrdnji: *Nazivanje drugih pogrđnim imenima nije oblik nasilja* imamo visok stepen slaganja, čak kod 24.1% ispitivane dece, dok za pozitivnu tvrdnju: *Nazivanjem pogrđnim imenima je verbalno nasilje* imamo stepen slaganja od 54.8%. Podaci ukazuju da deca nemaju dovoljno razvijenu svest o tome šta je verbalno nasilje, kao i to da pokazuju veću tolerantnost na takav oblik nasilja jer je društveno najprihvatljiviji oblik.

U tvrdnji *Neki nastavnici ismejavaju učenike*, pozitivan stav ima 45.4% učenika i učenica. Iz ovog podatka se može zaključiti da deca prepoznaju ovakav oblik ponašanja nastavnika kao oblik verbalnog nasilja nad njima. Jedan od najznačajnijih oblika učenja kod dece je učenje po modelu. Ukoliko nastavnici pokazuju visok stepen tolerancije na verbalno nasilje i sami ga koriste prema učenicima, jasno je zašto učenici u većem stepenu ne pokazuju negativan stav prema verbalnom nasilju.

Izloženost pojedinim oblicima nasilja

Većina istraživanja o nasilju posebnu pažnju poklanja doživljenosti nasilja i izloženosti pojedinim oblicima nasilja od strane ispitivanih pojedinaca.

Izloženost pojedinim oblicima nasilja među decom

U tabeli 6, imamo odgovore učenika iz Srbije o tome koliko su često bili izloženi pojedinim oblicima vršnjačkog nasilja.

		Nije se desilo nijednom	Jednom ili dvaput	Više puta ili svako- dnevno	Korelacija sa polom (V*)	Korelacija sa uzrastom (V*)
Drugi učenici sume nazivali pogrđnim imenima, ismevali me ili vređali	f	14366	7895	4123	.06 (m)	.09
	%	54,40	29,90	15,60		
Pričali su alži o meni i pokušali su da odvrate ostale učenike od mene	f	17795	6272	2317	.11 (ž)	.07
	%	67,40	23,80	8,80		
Udarali su me, tukli, šutirali, guralim gađali, zatvarali ili zaključavali u prostoriju i sl.	f	21327	3908	1173	.08 (m)	.18
	%	80,80	14,80	4,50		
Pretili su mi i zastrašivali su me	f	21969	3655	816	.10 (m)	.08
	%	83,10	13,80	3,10		
Dodirivali su me na način koji mi je bio neprijatan	f	16095	1060	729	.17 (ž)	.05
	%	90,00	5,90	4,10		
Oimali su mi novac i sruge stvari, uništavali su ije stvari	f	23818	2132	493	.03 (m)	.07
	%	90,10	8,10	1,90		
Prisiljavali su me da činim ono što nisam hteo/la	f	24025	1936	447	.08 (m)	.06
	%	91,00	7,30	1,70		
Dožileo/la sam neku drugu neprijatnost od učenika	f	15976	1466	373	.06 (m)	.08
	%	89,70	8,20	2,00		

Tabela 7 - Oblici vršnjačkog nasilja kojima su bili izloženi učenici⁴⁶

Najčešći oblici nasilja među decom školskog doba su: vređanje (45.6%), spletkrenje (32.6%), udaranje (19.2%) i pretnje (16.9%). Ostali oblici kao što su dodirivanje (seksualno uznemiravanje), otimanje, uništavanje imovine i prisiljavanje su oblici nasilnog ponašanja koji su manje zastupljeni, odnosno ispod 10%.

Tabela 8. je distribucija odgovora na *Skali doživljenog nasilja*, koju su popunjavali učenici iz Hrvatske.

⁴⁶ Popadić, D., Plut, D., *Nasilje u osnovnim školama u Srbiji – oblici u učestalost*, Filozofski fakultet u Beogradu, Časopis Psihologija, 2007, Vol. 40(2), str. 319

	Nikad	Retko	Ponekad	Koef. Diskrim. valjanosti (item - total korelacija)	Cronbach bez varijable
Netko ti je govorio ružne riječi	24%	63%	13%	.585	.757
Netko te je vređao na ružan način	30%	61%	9%	.572	.758
Netko ti je pretio da će ti nešto ružno napraviti	75%	22%	3%	.516	.733
Netko je govorio drugima ružno o tebi	34%	57%	9%	.511	.766
Netko te je udario ili gurnuo	34%	56%	11%	.506	.767
Netko te ozlijedio	81%	18%	1%	.471	.772
Isključivali su te iz igre ili nisu obraćali pažnju na tebe	68%	29%	4%	.443	.775
Netko je namjerno izgubio ili uništio tvoje stvari	76%	22%	2%	.427	.776
Netko te jako istukao	93%	6%	1%	.385	.782
Netko je tražio tvoj novac na silu	93%	7%	1%	.287	.788
Netko te dodirivao po tijelu na neugodan način	90%	7%	3%	.177	.798

Tabela 8 - Skala doživljenog nasilja⁴⁷

Prema distribuciji odgovora jasno možemo uočiti da učenici najčešće doživljavaju sledeće oblike nasilnog ponašanja:

Neko ti je govorio ružne reči (vređanje) – skoro svaki dan 13%, ponekad 63%, nikada 24%

Neko te je vređao na ružan način (vređanje) - skoro svaki dan 9%, ponekad 61%, nikada 30%

Netko je govorio ružno o tebi (spletkarenje) - skoro svaki dan 9%, ponekad 57%, nikada 34%

Netko te je udario ili gurnuo (udaranje) - skoro svaki dan 11%, ponekad 56%, nikada 34%

Najčešći oblik nasilja među decom u Hrvatskoj je verbalno nasilje (vređanje, spletkarenje). Isti rezultati dobijeni su i u našoj zemlji. Među ostalim oblicima nasilničkog ponašanja manje se ispoljavaju pretnje i udaranje. Najteži oblici nasilničkog ponašanja kao što su otimanje, uništavanje imovine, dodirivanje i socijalno isključivanje najređe se javljaju.

Upoređujući rezultate u Srbiji i Hrvatskoj možemo zaključiti da su oblici nasilnog ponašanja među decom školskog uzrasta slični. Odnosno, najčešći vid je verbalno nasilje u vidu vređanja (govorenja ružnih reči), spletkarenja (pričanja laži o drugome, odvrćanje

⁴⁷ Ilić, N., *Doprinos istraživanju pojavnosti nasilja među decom u školama – diplomski rad*, Odsjek za psihologiju, Filozofski fakultet, Sveučilište u Zagrebu, str. 34

drugih učenika od pojedinca), udaranje ili guranje (nanošenje fizičke ozlede – fizičko nasilje) i pretnje i zastršivanja.

Izloženost pojedinim oblicima nasilja nad LGBT osobama

U sledećoj tabeli imamo uporedne rezultate izloženosti nasilju LGBT osoba u Srbiji u Hrvatskoj. U oba slučaja (i u Srbiji i u Hrvatskoj) nasilje nad LGBT osobama je u ogromnom procentu, odnosno polovina populacije je bila izložena nasilju. LGBT populacija u Hrvatskoj (51.3% se izjasnilo da je pretrpelo neki vid nasilja) je više izložena nasilju i diskriminaciji od iste populacije u Srbiji (46.9%).

Pitanje		Da	Ne
Da li ste bili izloženi nasilju	Srbija	46,9%	53,1%
	Hrvatska	51,3%	48,7%

Tabela 9 - Izloženost nasilju

Prema rezultatima istraživanja u našoj sredini, koje je sproveo Labris u saradnji sa drugim nevladinim organizacijama, skoro dve trećine ispitanika (njih 65.3%) doživelo je nasilje zato što je drugačije seksualne orijentacije od heteroseksualne (grafik 3)

Grafik 3 – Doživljenost nasilja LGBT populacije u Srbiji⁴⁸

Istraživanje koje je radila Isidora Jarić z potrebe Labrisa, pokazuju da se 46.96% ispitanika našlo u ulozi žrtve nekog oblika nasilja, a da je čak 9.29% od ukupnog uzorka doživelo i fizičko i psihološko nasilje. U Tabeli 9 i Tabeli 10, imamo prikaz distribucija oba oblika nasilja.

Oblik fizičkog nasilja	Broj ispitanika	Procenat
Blaži oblik	9	45,00%
Intenzivniji	7	35,00%
Oružani	1	5,00%
Seksualno uznemiravanje	2	10,00%
Seksualni napad	1	5,00%
Total	20	100,00%

⁴⁸ Čvorović, I., *Istraživanje o nasilju nad LGBTTIQ populacijom u Srbiji*, Labris – organizacija za letbejska ljudska prava, Beograd, 2006, str. 27

Tabela 10 - Distribucija ispitanika u odnosu na oblik fizičkog nasilja kome je ispitanik bio izložen⁴⁹

Vrsta psihološkog nasilja	Broj odgovora	Procenat od broja onih koji su izjavili da su doživeli psihološko nasilje (86 ispitanika)
Vredanje	58	67,44%
Ponižavanje	43	50,00%
Ismevanje	54	62,79%
Zlobno ogovaranje	51	59,30%
Verbalne pretnje	31	36,05%
Odbacivanje	33	38,37%
Dobijanje pretećih pisama	7	8,14%
Ucene	11	12,79%
Seksualno uznemiravanje	8	9,30%
Oštećena ili krađena imovina	2	2,33%
Drugo	0	0,00%

Tabela 11 - Distribucija odgovora ispitanika u odnosu na oblik psihološkog nasilja kome je ispitanik bio izložen⁵⁰

U tabeli iznad, vidimo da su najzastupljeniji oblici psihološkog nasilja vredanje (67,44% ispitanika je doživeo ovaj oblik nasilja), zatim ismejavanje (62,79%), sledi zlobno ogovaranje (59,30%), ponižavanje (50,00%), odbacivanje (38,37%), verbalne pretnje (36,05%), ucene (12,79%). Seksualno uznemiravanje, dobijanje pretećih pisama i oštećenje ili krađa imovine su oblici koji se dešavaju u manjem broju slučajeva.

Prema istraživanjima u Hrvatskoj, ispitanici su u najvećem procentu doživeli psihološko nasilje (41.7%), nakon čega po učestalosti sledi seksualno nasilje koje je doživela skoro jedna trećina ispitanika. Ekonomsko nasilje doživelo je 18.1%, a fizički je bilo napadnuto nešto više od 14% ispitanika (pogledati Tabelu 12).

	Svi		Žene		Muškarci		χ^2
	N	%	N	%	N	%	
Ukupno nasilje	101	51,3%	51	52,6%	49	50,5%	0,083
Ekonomsko	36	18,1%	20	20,6%	16	16,2%	0,649
Psihološko	83	41,7%	38	38,8%	44	44,9%	0,755
Fizicko	29	14,4%	11	11,2%	17	17,0%	1,360

⁴⁹ Jarić, I., *Nasilje: LGBTTIQ osobe i njihova svakodnevnica u Srbiji*, interno istraživanje za LABRIS nevladinu organizaciju, str.9

⁵⁰ Ibid, str.11

Seksualno	60	29,9%	37	37,8%	22	22,0%	5,873*
-----------	----	-------	----	-------	----	-------	--------

Tabela 12 – Kategorije doživljenog nasilja LGBT osoba⁵¹

Podatak da je seksualno nasilje na drugom mestu po učestalosti, govori o ozbiljnosti ove vrste nasilja nad LGBT osobama. Najčešći oblik unutar seksualnog nasilja su seksualni predlozi, dok je silovanje najređi. Seksualni čin protiv nečije volje, samo zato što je drugalčije seksualne orijentacije od heteroseksualne, ostavlja višestruke traume i posledice na ličnost, a oporavak je veoma dugotrajan (višegodišnji) i težak.

Poređenjem rezultata izloženosti pojedinim oblicima nasilja među decom i nad LGBT osobama u našem okruženju (tabele 6 i 10) možemo videti da je na prvom mestu u oba slučaja vređanje (kod dece 45,6%, nad LGBT osobama 67,44%), zatim slede ismejavanja, ogovaranja, spletkarenja. Od težih verbalnih iskaza koje imaju značajne implikacije na psihološki rast i razvoj ličnosti posebno su se itdvojile pretnje (nad LGBT osobama 36,05%, kod dece 16,9%).

Ovakvi podaci ukazuju da razvijanje i uvežbavanje određenih obilika nasilja, kao što su vređanje, ogovaranje spletkarenje, pretnje, u razvojnom periodu detinjstva i adolescencije, nesumnjivo se pomera na odraslo doba. Drugim rečima rečeno, nasilnici razvijaju određeni verbalni aparat koje žrtve nasilja i diskriminacije prepoznaju i u odraslom dobu.

Socijalno nasilje nad LGBT osobama

Socijalno nasilje i diskriminacija su se izdvojili kao poseban i značajan problem osoba drugačije seksualne orijentacije od heteroseksualne. U Tabeli 4, imamo izjave 23.1% ispitanika da je maltretiranje homoseksualaca prisutno u njihovim školama. Takođe, izvestan broj lezbejki, gej muškaraca i biseksualnih osoba dalo je izjave da su u toku školovanja imali neprijatnih iskustava zbog drugačije seksualne orijentacije. Evo izjave jedne lezbejke:

„Na fakultetu ne, ali u srednjoj školi sam imala problema zbog toga što sam bila lezbejka, bilo je priče da me prebace u drugu školu i tako. Pa je došla moja mama i sredila da me ne prebacuju

⁵¹ Pikić, A., Jugović, I., Nasilje nad lezbejkama, gejevima i biseksualnim osobama u Hrvatskoj: izveštaj istraživanja, Lezbejska grupa Kontra, Zagreb, 2006, str. 19

*u drugu školu, ali u drugo odeljenje su me prebacili. Onda, dovoljno je bilo da ja izađem na odmor i stojim sa 2-3 drugarice, odmah su to priče kako mi ne znam šta radimo i tako“.*⁵²

Za pravilno formiranje identiteta i ličnosti u razvoju mladih drugačije seksualne orijentacije od heteroseksualne ima „autovanje“.⁵³ U tom procesu je veoma važna podrška najuže sredine, odnosno vršnjaka, roditelja, braće i sestara. Ukoliko izostane podrška najbližih, ili čak dođe do diskriminacije i nasilja od strane vršnjaka i/ili porodice, dolazi do stvaranja ozbiljnih psihičkih problema, a njihovo uklanjanje ili ublažavanje je težak proces u kasnijem zrelom dobu. Ne prihvatanje od strane najuže okoline često vodi preranom napuštanju školovanja i traženju zaposlenja, tj. preranom osamostaljivanju.

U sledećoj izjavi gej muškarca možemo steći bolji uvid u doživljaj i prihvatanje sebe u adolescenskom dobu, odnosno možemo uvideti strah i iščekivanje da li će ga i kako prihvatiti socijalna sredina.

*„... Shvatio sam da sam gej negde u osmom razredu ili možda prvom srednje. U početku sam se strašno borio protiv toga... pre svega psihički... govorio sam sebi – to je prolazno, to će mene da prođe... nedostatak informacija je verovatno dobrim delom i doprinelo da se ja osećam loše što sam gej... Da sam bar imao bilo kakve informacije o tome kroz šta prolazim, nego nije bilo čak ni neutralnih informacija o tome. Bukvalno sam se osećao kao da imam neku bolest od koje će se zaraziti ceo svet“*⁵⁴

Pripadnici seksualnih manjina imaju tendenciju ranijeg osamostaljivanja, a razloge možemo tražiti u tradicionalno patrijalnoj sredini, kao i u otvorenom ili prikrivenom odbacivanju od strane porodice i prijatelja. LGBT osobe se zato češće odlučuju da napuste školovanje i ranije se uključe na tržište rada. Zbog niskih kvalifikacija često rade neadekvatne poslove i imaju niske prihode, čime je njihov materijalni položaj na veoma niskom nivou. Pored ovih problema, LGBT populacija susreće se i sa problemima nezaposlenosti, kao i

⁵² Izveštaj sa fokusiranih grupnih diskusija, *Nacionalni Human development Report – Srbija 2009, UNDP Srbija, str. 12*

⁵³ Autirati – šin javnog objavljivanja da je neka osoba gej, lazbejka ili biseksualna osoba. Lezbejska i gej zajednica u Srbiji terminautirati se takođe koristi za situacije kada sam gej ili sam lezbejka odluči nekome da priča o svojoj seksualnoj orijentaciji. Tako an primer, može da se kaže da se neke lezbejak autirala ocu, tj. da mu je rekla da je lezbejka

⁵⁴ Jarić, I., Nasilje: *LGBTIQ osobe i njihova svakodnevnica u Srbiji*, interno istraživanje za LABRIS nevladinu organizaciju, str.21

problemima diskriminacije na radnom mestu, koji prepoznajemo kao glavni agens socijalne isključenosti na ekonomskom planu.

Pripadnik gej manjine u jednom istraživanju kaže:

„Recimo, ja sam se pre tri meseca autovao na poslu, nisam primetio da odmah dođe do neke reakcije tipa: „X, jesi li stvarno peder?“ Smatram samo dobrim adekvatnim odgovorom „Što, jesi li zainteresovan?“ Onda on učuti, tajac... Mene su u početku izolovali sa sam ručam u posebnoj prostoriji... Primećuje se ta neka negativna polarizacija, ali smatram da treba istaći šta si jer ako budemo tako stalno se povlačili, čemu onda? Gej sam, vi pričate i ribama, a ja ću o muškarcima... pre mesec dana sam dobio opomenu da, ukoliko budem i dalje potencirao svoju seksualnost, da će me najuriti iz firme. Ali, kao što sam naglasio, neću dozvoliti da me zovu pederom. Znači obrati mi se: „Ej ti, X:X“, ali nemoj reći: „E, stigao onaj pederčić“, kao što su radili iz početka. A smatram kad su raspoloženi, onda se zezaju a kada su namrgođeni onda vređaju. To je nekad i navika, uklapaju se i to je to“.⁵⁵

Možemo zaključiti da postoji socijalna isključenost LGBT osoba u različitim životnim i radnim situacijama. Problemu socijalnog nasilja i diskriminacije (isključivanja) nije posvećeno dovoljno pažnje. LGBT osobe su pored verbalnog (neki autori verbalno nasilje nazivaju psihičkim ili emocionalnim) i fizičkog, česte žrtve socijalne diskriminacije i nasilja, što utiče na njihov pravilan psihološki razvoj, jer su prerano isključeni iz redovnog obrazovnog sistema, sistema zdravstvene zaštite i adekvatnog zapošljavanja.

Prijavljivanje i obraćanje za pomoć nakon doživljenog nasilja

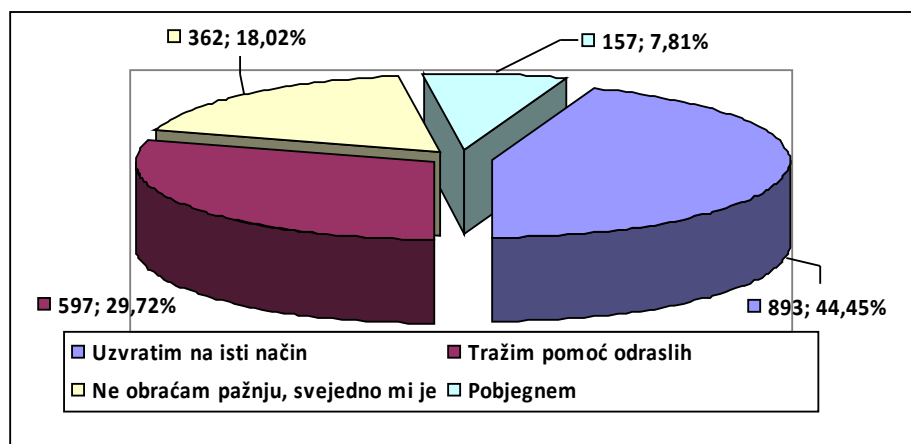
Prijavljivanje i obraćanje za pomoć dece i omladine

Nakon doživljenog nasilja žrtve nasilja često traže pomoć u svojoj sredini. Neophodna je podrška roditelja, prijatelja, ali i profesionalaca iz različitih struka radi bržeg oporavka žrtava nasilja (psihologa, psihijataru, psihotarapeuta, socijalnih radnika, policije, tužilaštva).

Smatrali smo da je veoma važno da prikazemo kako deca školskog uzrasta reaguju prilikom doživljenog nasilja. Takvih podataka nemamo iz naše sredine (ili ih tokom rada na ovom projektu nismo našli), te se pozivam na rezultate istraživanja dobijenih u školama

⁵⁵ Izveštaj sa fokusiranih grupnih diskusija, *Nacionalni Human development Report – Srbija 2009, UNDP Srbija, str. 10*

Bosne i Hercegovine, koja nam je po mentalitetu i podneblju bliska. Na pitanje kako reaguju prilikom doživljavanja nasilja, oko 44% učenika odgovorilo je da uzvraća na isti način. Nešto malo manje od trećine učenika (približno 30%) traži pomoć odraslog, dok 26% dece ne uzvraća nasiljem (18,02% ne obraća pažnju jer mu je sve jedno, a 7,81% njih pobjegne) (Grafik 4).

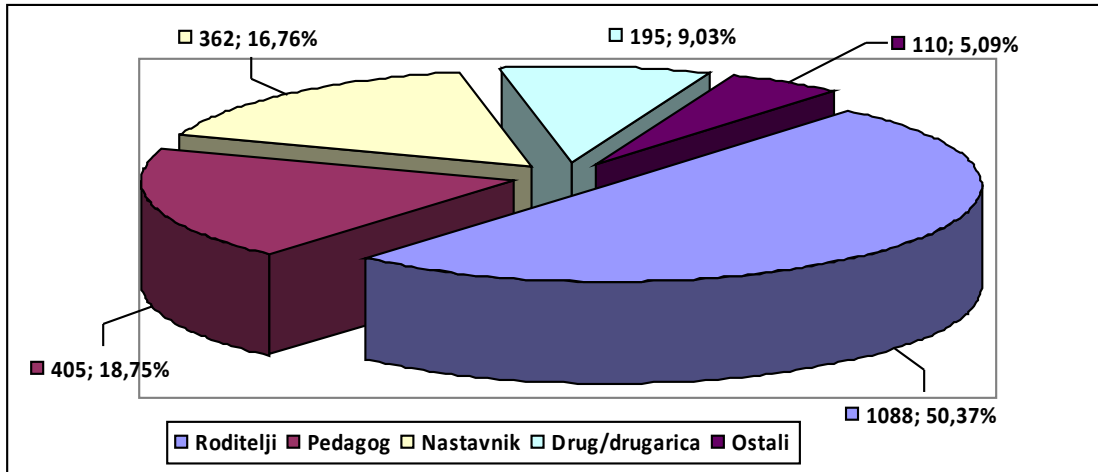

Grafik 4 – Postupci/akcije žrtava prilikom doživljavanja nasilja⁵⁶

Zabrinjavajući je podatak da nešto manje od polovine učenika uzvraća na isti način. Nasilje predstavlja začarani krug, gde se negativni oblici ponašanja na ovaj način šire.

Na sledećem grafikonu imamo raspodelu odgovora na pitanje kome se učenici – žrtve najčešće obraćaju za pomoć. Najveći procenat (51,37%) ispitivane dece poverenje ima u roditelje, tj. njima se najviše obraćaju za pomoć. Zatim, sledi obraćanje pedagogu (18,75% učenika) i nastavniku (16,76%), dok je obraćanje drugovima/drugaricama (9,03%) u najmanjem broju slučajeva.

⁵⁶ Ivaković, M., Hukić, S., Vršnjačko nasilje u osnovnim školama, Publikacija projekta - Kampanja za prevenciju i suzbijanje pojava oblika nasilja među djecom u osnovnim školama, Udruženje VESTA, Tuzla, 2005, str. 29

Grafik 5 - Učenici - osobe kojima bi se žrtve obratile za pomoć⁵⁷

Razvijanje poverenja u odrasle (autoritete) u periodu detinjstva i adolescencije je od velikog značaja za izgradnju poverenja u druge osobe i društvene institucije, u kasnijem životnom dobu. Naravno, odnos uže i šire okoline prema žrtvama nasilja i diskriminacije bilo kog oblika, mora biti društveno uređeno i pravno podržano na najvišem nivou, kako bi se razvila svest i poverenje kod žrtava.

⁵⁷ Ivaković, M., Hukić, S., Vršnjačko nasilje u osnovnim školama, Publikacija projekta - Kampanja za prevenciju i suzbijanje pojava oblika nasilja među djecom u osnovnim školama, Udruženje VESTA, Tuzla, 2005, str. 31

Prijavljivanje i obraćanje za pomoć LGBT populacije

S obzirom da je podrška uže (bliskih osoba) i šire okoline (društvenih institucija i organizacija) od velikog značaja, smatrali smo da treba uključiti i podatke o tome kome se LGBT osobe obraćaju za pomoć. Upoređivali smo rezultate prijavljivanja nasilja i pružanja pomoći žrtvama nasilja i diskriminacije LGBT osoba u Hrvatskoj i Srbiji.

U Republici Hrvatskoj, ispitanici nakon doživljenog nasilja u najvećem se broju obraćaju za pomoć najbližim prijateljima. Zatim sledi obraćanje policiji, pa roditeljima. Ovakvi rezultati su očekivani jer mnoge LGBT osobe su zbog svoje seksualne orijentacije doživele nasilje i diskriminaciju od članova najuže porodice. Takođe, moramo primetiti da deo LGBT populacije razvija i održava mnogo čvršće odnose sa svojim prijateljima, od kojih i dobija najveću podršku. Mnoge osobe drugačije seksualne orijentacije od heteroseksualne bivaju odbačeni od članova porodice, pa je nešto niži procenat poverenja i očekivan (videti Grafik 6).

Grafik 6 - Traženje pomoći nakon doživljenog nasilja u Republici Hrvatskoj

Obraćanje drugim osobama i predstavnicima društvenih institucija i organizacija (lekarima, psiholozima, socijalnim radnicima, policiji, itd.) je u manjem procentu u Hrvatskoj, tako da je teško zaključiti o razumevanju, interesovnju i podršci žrtvama nasilja i diskriminacije osoba drugačije seksualne orijentacije od heteroseksualne.

U istraživanju koje je sprovedeno u Republici Srbiji (rezultate možemo videti u Tabeli 14), LGBT osobe se u najvećem broju slučajeva za pomoć obraćaju užoj okolini, tj. porodici (bratu/sestri 18,80% njih, partneru/partnerki 18,20%, roditelju 17,10%), zatim prijateljima (13,50% ispitanika).

	Nije doživljeno nasilje (%)	Doživljeno nasilje (%)	
		Da	Ne
Roditelji	34,70	17,10	48,20
Braća/sestre	34,70	18,80	46,50
Prijatelji	34,70	13,50	51,80
Partner/ka	34,70	18,20	47,10
LGBT organizacija	34,70	13,50	51,80
Psiholog/škinja	34,70	11,80	53,50
Lekar/ka	34,70	7,60	57,70

Socijalni/a radnik/ca	34,70	3,50	61,60
Policija	34,70	10,00	55,30
Tužilaštvo	34,70	2,90	62,40

Tabela 13 - Obraćanje za pomoć drugim osobama, organizacijama i institucijama u Republici Srbiji

Dobijeni rezultati pokazuju da pripadnici LGBT populacije imaju najveće poverenje, da posle doživljenog nasilja i diskriminacije, razgovaraju o tome sa najbližim osobama. Iako postoji porodično nasilje nad lezbejkama, gej muškarcima, biseksualnim i transrodnim osobama, ohrabruje ovoliko visok procenat poverenja u članove porodice.

Ukoliko uporedimo rezultate sa prijavljivanjem i traženjem pomoći školske dece (videti Grafik 5) posle doživljenog nasilja i traženja pomoći LGBT osoba nakon doživljenog nasilja i/ili diskriminacije, možemo uvideti da je obraćanje najužim članovima porodice (roditelji, braća/sestre) izraženo u najvećem procentu. Odnosno da porodica i najuži prijatelji predstavljaju najveću podršku i pomažu u prevazilaženju traumatskih doživljaja nasilja i diskriminacije. Zato porodicu treba aktivno uključiti u programe prevencije i suzbijanja nasilja i diskriminacije među vršnjacima.

Od šire društvene zajednice, najveće poverenje ukazalo je LGBT organizacijama i od njih je zatražilo pomoć posle doživljenog nasilja i diskriminacije (13,50% ispitanika). Zatim, slede psiholozi (11,80%) i pripadnici Ministarstva unutrašnjih poslova (10,00%).

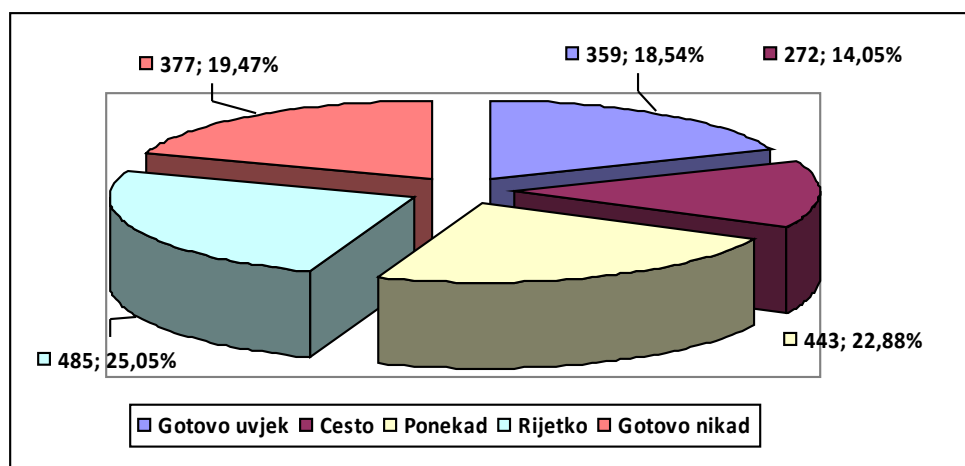
Poređenjem rezultata poverenja u društvene organizacije u Hrvatskoj i Srbiji (Grafik 6 i Tabela 14), vidimo da su društvene organizacije u koje ispitanici iz Hrvatske imaju najviše poverenja policija, psiholozi i psihijatri i drugo medicinsko osoblje, dok su u našoj zemlji na prvom mestu nevladine organizacije koje se bave LGBT pravima, zatim slede psiholozi i policija. Čini se da je poverenje u policiju kod Hrvatskih ispitanika nešto veće. Smatramo da bi bilo interesantno u nekim budućim istraživanjima posebno istražiti i uporediti koji su to razlozi poverenja u organe reda i mira u Hrvatskoj i Srbiji među LGBT populacijom.

U najmanjem broju slučajeva ispitanici u Srbiji obraćaju se lekarima (7,60%), socijalnim radnicima (3,50%) i sudovima (2,90%), dok je u Hrvatskoj taj broj nešto veći. Ispitanici i u Hrvatskoj i u Srbiji najmanje veruju zdravstvenim i socijalnim radnicima. Sliku koju možemo steći je da su LGBT osobe imale najmanje kontakata sa državnim institucijama za socijalnu i zdravstvenu zaštitu. S obzirom, da se socijalno nasilje i diskriminacija LGBT osoba pojavljuje kao čest oblik nasilja, kao i to da ostavlja negativne posledice na ukupno zdravlje (jedna od posledica socijalnog isključivanja je i prerano napuštanje škole i

prevremeno osamostaljivanje), iz ovakvih podataka se jasno uviđa potreba za podizanjem svesti i edukacijom zaposlenih u zdravstvenim ustanovama i ustanovama socijalne zaštite.

Reagovanje učenika (posmatrača) na nasilje u školama

Analizom smo obuhvatili i rezultate istraživanja o tome kako učenici reaguju na nasilje, tj. u kojoj meri pokušavaju da zaustave nasilje nad nekim svojim vršnjakom. U grafiku su prikazani dobijeni odgovori.

Grafik 7 - Frekvencija pokušaja posmatrača da zaustave nasilje nad vršnjacima

Rezultati pokazuju da više od plovine učenika (oko 56%) reaguje i pokušava da zaustavi nasilje. Od ovog broja, njih 19,47% se izjasnilo da drugi učenici „gotovo uvek“ pokušavaju da zaustave nasilje kao posmatrači, izjavu da drugi učenici „često“ pokušavaju da zaustave nasilje je dalo njih 14,05%, dok je 22,88% učenika reklo da drugi učenici „ponekad“ pokušavaju da zaustave nasilje. Međutim, ima izjava učenika (njih oko 44%) da njihovi vršnjaci „retko“ i „gotovo nikada“ ne pokušavaju da zaustave nasilje.

Ovakvi podaci, s jedne strane, ohrabruju jer ukazuju na činjenicu da su učenici voljni i spremni da preuzmu akciju u cilju sprečavanja nasilja i diskriminacije nad drugom decom. Međutim, ne postoji dovoljna podrška odraslih u sprečavanju nasilja i diskriminacije nad decom, te se učenici kao posmatrači ne osećaju dovoljno sigurno da bi se umešali u negativnu situaciju, jer i sami mogu postati žrtve nasilja. S druge strane, osobe koje posmatraju nasilje postaju sklonije takvim oblicima negativnog ponašanja. Tako su, učenici koji posmatraju

nasilje, skloniji da veoma brzo zauzmu stranu nasilnika jer se tako osećaju sigurnije ali i da će im to pozicioniranje omogućiti da nemaju problema.⁵⁸

U jednom istraživanju sprovedenom u našoj zemlji 23,10% učenika srednjih škola (podaci dati u Tabeli 4, na strani 28), potvrđuje da su svedoci maltretiranja homoseksualaca u njihovoj školi. Kod maldivih i dece treba razvijati potrebe pomaganja drugima u nevolji bez obzira šta je razlog nasilju i diskriminaciji durgih osoba. Treba razvijati poverenje u autoritete (roditelje, nastavnike) i otvoriti mogućnost da im se uvek obrate za pomoć, kao i to da odrasli adekvatno odgovore na njih. Neophodno je napraviti programe edukacije koji bi odgovorili na ovakve potrebe.

Strah od homofobične reakcije okoline

U sledećoj tabeli imamo podatke o autovanju ispitanika prema svojoj okolini. Podaci ukazuju da postoji visok stepen nepoverenja koje LGBT osobe imaju prema ljudima iz njihove bliže i dalje okoline. Više od polovine naših ispitanika smatra da ne treba govoriti najbližoj okolini o vlastitoj seksualnoj orijentaciji.

Osobe	Procenat ispitanika (u %) omogućen je višestruki izbor
Očevi	26,80
Majke	49,70
Braće	26,80
Sestre	31,70
Babe i dede	13,10
Deca	6,00
Bliža rodbina	21,30
Dalja rodbina	20,20

Tabela 14 - Autovanje prema bliskim ljudima iz okoline

Najveće poverenje imaju u ženski deo porodice, majke (49,7%) i sestre (31,7%). Ovakav podatak je očekivan jer žene po svojoj prirodi imaju izraženiju empatiju i

⁵⁸ Ivaković, M., Hukić, S., Vršnjačko nasilje u osnovnim školama, Publikacija projekta - Kampanja za prevenciju i suzbijanje pojava oblika nasilja među djecom u osnovnim školama, Udruženje VESTA, Tuzla, 2005, str. 37

razumevanje za druge. Zatim slede očevi (26,8%) i braća (26,8%), kao i ostala najbliža rodbina (deca, babe i dede). Podaci do kojih je došla istraživačica Jarić ukazuju da ispitanici pokazuju veliku obazrivost prema široj okolini. Tako, čak 80,3% ispitanika veruje da su *LGBTTIQ osobe koje su javno obelodanile svoju seksualnu orijentaciju više izložene nasilju*.⁵⁹ Nepoverenje prema užoj i široj okolini možemo pripisati tome da su osobe drugačije seksualne orijentacije od heteroseksualne, često bile žrtve nasilja upravo osoba iz najbližeg okruženja.

U Tabeli 13, imamo distribuciju odgovora identiteta nasilnika kod fizičkog i psihičkog oblika nasilja. Ispitanici su najčešće napadnuti od nepoznatih osoba (fizički – 55,00% njih, psihički - 32,56%), zatim od prijatelja/poznanika (fizički – 15,00%, psihički – 45,35%) i kolega/koleginica sa posla (fizički – 10,00%, psihički – 20,93%). Možemo reći da se nasilje nad LGBT osobama uglavnom događa spolja, na javnom prostoru i na poslu.

Međutim, ne treba zanemariti visoke procenete nasilja od strane članova porodice (fizički – 15,00%, psihički – 43,47%), jer je podrška porodice u procesu „autovanja“ od velikog značaja za kvalitetan i uspešan život i rad LGBT osoba.

Identitet napdača	Ispitanici koji su izjavili da su doživeli nasilje			
	Fizičko		Psihološko	
	Broj Ispitanika N	Procenat %	Broj ispitanika N	Procenat %
Prijatelj/ica, poznanik/ca	3	15,00	39	45,35
Kolega/inica sa studija	0	0	15	17,44
Kolega/inica sa posla	2	10,00	18	20,93
Sused/ka	0	0	9	10,47
Majka	2	10,00	10	11,63
Otac	0	0	10	16,63
Drugi član/ica porodice	1	5,00	13	15,12
Policija	0	0	4	4,65
Nepoznat	11	55,0	28	32,56
Drugo	0		2	2,33
UKUPNO	20		148	

Tabela 15 – Identiteta nasilnika kod fizičkog i psihičkog oblika nasilja

U toku prikupljanja podataka za ovaj rad nismo pronašli nijedno istraživanje koje se posebno bavilo problemima „autovanja“ mladih LGBT osoba – adolescenata prema roditeljima, vršnjacima, nastavnicima, itd. Smatramo da u budućnosti treba posvetiti posebnu

⁵⁹ Jarić, I., *Nasilje: LGBTTIQ osobe i njihova svakodnevnica u Srbiji*, interno istraživanje za LABRIS nevladinu organizaciju, str.14

pažnju istraživanju ovog problema kod adolescenata drugačije seksualne orijentacije od heteroseksualna. „Autovanje“ je važan deo pravilnog mentalnog rasta i razvoja svake mlade LGBT osobe, a podrška najbližih (roditelja i vršnjaka) je mnogostruko korisna i naophodna.

VI: ZAKLJUČNA RAZMATRANJA I PREPORUKE

Rezime rezultata istraživanja i zaključci

Čak 70% odraslih ispitanika, prema podacima CeSID-a, iskazalo je slaganje sa tvrdnjom da je homoseksualnost bolest (ovo je opšti stav prema homoseksualnosti). Iako medicina homoseksualnost odavno ne tretira kao bolest, jasno je da javnost usled nedostataka informacija i znanja, razvija predrasude i stereotipe prema marginalizovanim grupama.

Stavovi srednjoškolaca prema LGBT populaciji su, takođe, u većoj meri negativni, odnosno ispitanici su pokazali visoko izraženu homofobiju i smatraju da homoseksualne veze nisu ok, da seks između osoba istog pola nije u redu, ne vole homoseksualce, itd. Međutim, 59,0% njih smatra da LGBT osobe imaju pravo na zaštitu od diskriminacije u školi i na poslu, i da u slučaju bolesti partnera treba da imaju ista prava kao „stvarni“ članovi porodice.

Prema rezultatima projekta „Srbija, zona Nenasilja“, učenici u najvećem procentu (23,1%) izjavljuju da je maltretiranje homoseksualaca u njihovoj školi najzastupljenije, a zatim slede ostale marginalizovane grupe, kao što su pripadnici etničkih manjina, deca sa invaliditetom, itd. Znači, učenici spoznaju negativne oblike ponašanja (kognitivna komponenta stava) prema marginalizovanim grupama. Da bi došlo do menjanja stavova (a predrasude predstavljaju negativne stavove prema pojedinim grupama ljudi), neophodno je ostvarivanje neposrednog kontakta sa grupama prema kojima postoje predrasude, kako bi se bolje razumele i ostvarila empatija za njih. Tako istraživački tim Gayen-a daje rezultate koji ukazuju da srednjoškolci koji poznaju neku gej osobu i oni koji ne poznaju povezani sa očekivanim smerom stava prema homoseksualnosti, tj. pozitivniji stav prema homoseksualnosti pokazuju oni ispitanici koji poznaju neku gej osobu.

Ono što možemo zaključiti je da je neophodno stvoriti školsku klimu gde su sva deca, bez obzira na njihove osobenosti, jednaka. Razvijati programe obrazovanja u kojima bi deca na interaktivan način kroz neposredne kontakte sa pripadnicima prema kojima postoje predrasude učila o tome da je u redu biti drugačiji.

Iz rezultata vrste nasilja među decom u našoj zemlji i rezultate vrste nasilja nad LGBT osobama, možemo zaključiti da je isti oblik nasilja najzastupljeniji, odnosno verbalno i fizičko nasilje kod obe populacije je najučestalije (kod dece verbalno 47,0%, fizičko 20,0%; kod LGBT populacije verbalno 32,4%, fizičko 24,1%).

Najčešći oblik nasilja među decom je verbalno nasilje. Poređenjem rezultata izloženosti pojedinim oblicima nasilja među decom i nad LGBT osobama u našem okruženju (tabele 6 i 10) možemo videti da je na prvom mestu u oba slučaja vređanje (kod dece 45,6%,

nad LGBT osobama 67,44%), zatim slede ismejavanja, ogovaranja, spletkarenja. Od težih verbalnih iskaza koje imaju značajne implikacije na psihološki rast i razvoj ličnosti posebno su se izdvojile pretnje (nad LGBT osobama 36,05%, kod dece 16,9%).

U pojedinim negativnim tvrdnjama koje su merile opšti stav prema verbalnom nasilju, *Nazivanje drugih pogrđnim imenima nije oblik nasilja* imamo visok stepen slaganja, čak kod 24.1% ispitanika dece, dok za pozitivnu tvrdnju: *Nazivanjem pogrđnim imenima je verbalno nasilje* imamo stepen slaganja od 54.8%. Podaci ukazuju da deca nemaju dovoljno razvijenu svest o tome šta je verbalno nasilje, kao i to da pokazuju veću tolerantnost na takav oblik nasilja jer je društveno najprihvatljiviji oblik.

Možemo zaključiti da ako ovakav oblik ponašanja dolazi od nastavnika, deca ga prepoznaju kao oblik verbalnog nasilja nad njima. Jedan od najznačajnijih oblika učenja kod dece je učenje po modelu. Ukoliko nastavnici pokazuju visok stepen tolerancije na verbalno nasilje i sami ga koriste prema učenicima, jasno je zašto učenici u većem stepenu ne pokazuju negativan stav prema verbalnom nasilju. Stoga, u programe edukacije i resocijalizacije treba uključiti i nastavnike, jer predstavljaju značajan agens socijalizacije i resocijalizacije dece i adolescenata.

Prijavljivanje i traženje pomoći posle doživljenog nasilja u najvećem procentu okrenuto je članovima najuže sredine. Odnosno, porodica i najuži prijatelji predstavljaju najveću podršku i pomažu u prevazilaženju traumatskih doživljaja nasilja i diskriminacije. 51,37% učenika-žrtava nasilja najčešće prvo prijavljuje roditeljima. Zatim sledi obraćanje pedagogu (18,7%) i nastavniku (16,76%), dok 9,03% prvu pomoć zatraži od najboljeg druga ili drugarice. LGBT osobe prvo se obraćaju za pomoć bratu ili sestri (18,80%), partneru/partnerki (18,20%), zatim roditeljima (17,10%) i prijateljima (13,50%). U jednom istraživanju sprovedenom u našoj zemlji, 23,10% učenika srednjih škola potvrđuje da su svedoci maltretiranja homoseksualaca u njihovoj školi. Kod mladih i dece treba razvijati potrebe pomaganja drugima u nevolji bez obzira šta je razlog nasilju i diskriminaciji drugih osoba. Treba razvijati poverenje u autoritete (roditelje, nastavnike) i otvoriti mogućnost da im se uvek obrate za pomoć, kao i to da odrasli adekvatno odgovore na njih. Neophodno je napraviti programe edukacije koji bi odgovorili na ovakve potrebe.

Poseban problem osoba drugačije seksualne orijentacije od heteroseksualne je socijalna diskriminacija i nasilje. Imamo izjave 23,1% ispitanika da je maltretiranje homoseksualaca prisutno u njihovim školama. Takođe, izvestan broj lezbejki, gej muškaraca i biseksualnih osoba dalo je izjave da su u toku školovanja imali neprijatnih iskustava zbog drugačije seksualne orijentacije. Pravilnom formiranju identiteta i ličnosti u razvoju mladih

drugačije seksualne orijentacije od heteroseksualne doprinosi „autovanje“.⁶⁰ U tom procesu je veoma važna podrška najuže sredine, odnosno vršnjaka, roditelja, braće i sestara. Ukoliko izostane podrška najbližih, ili čak dođe do diskriminacije i nasilja od strane vršnjaka i/ili porodice, dolazi do stvaranja ozbiljnih psihičkih problema, a njihovo uklanjanje ili ublažavanje je težak proces u kasnijem zrelom dobu. Ne prihvatanje od strane najuže okoline često vodi preranom napuštanju školovanja i traženju zaposlenja, tj. preranom osamostaljivanju.

Prerano osamostaljivanje na ekonomskom planu ima za posledicu nizak materijalan položaj LGBT osoba zbog niskih radnih kvalifikacija, kao i problema nezaposlenosti, i diskriminacije na radnom mestu.

Smatramo da socijalna isključenost LGBT osoba utiče na njihov pravilan psihološki rast i razvoj, jer bivaju prerano isključeni iz obrazovnog sistema, zdravstvene zaštite, kao i adekvatnog zapošljavanja. Jasna je potreba edukacije zaposlenih u državnim službama koji mogu uticati da se popravi položaj i uloga LGBT osoba u našem društvu.

Stoga naš konačan zaključak je da je problem nasilja nad LGBT osobama prisutan u školama i neophodno je uključivanje nasilja i diskriminacije nad LGBT osobama u programe prevencije nasilja u školama osnovnog i srednje školskog nivoa. Pored navadenog, neophodno je delovati na sve aspekte društva, odnosno pored porodice i škole koje nose najveći deo u sprečavanju nasilja, potrebno je uključiti i sve nadležne ustanove i organizacije, kao što su centri za socijalni rad, zdravstvene ustanove, nacionalne službe za zapošljavanje, tužilaštvo, policiju, medije, itd.

Diskriminacioni zakon u Srbiji

Jedan vid diskriminacije najčešće vodi drugim oblicima diskriminacije; zato je veoma vazno da postoje zakonske odredbe koje sankcionišu ponašanja koja su neopravdana i nasilna, kako se takvi društveno nepoželjni oblici ponašanja ne bi širili. Savremene države teže da imaju demokratski uređeno društvo i svojim zakonima se ograđuju od svakog obilika diskriminacije – nacionalne, rasne, etničke, rodne, po seksualnoj orijentaciji, itd.

⁶⁰ Autirati – šin javnog objavljivanja da je neka osoba gej, lazbejka ili biseksualna osoba. Lezbejska i gej zajednica u Srbiji terminautirati se takođe koristi za situacije kada sam gej ili sam lezbejka odluči nekome da priča o svojoj seksualnoj orijentaciji. Tako an primer, može da se kaže da se neke lezbejak autirala ocu, tj. da mu je rekla da je lezbejka

Antidiskriminacioni zakon predstavlja poseban akt u kojem se precizno navodi koja ponašanja se sankcionišu i šta je sve diskriminacija. U našoj zemlji je postojao veliki otpor uvođenju ovog zakona, što je pouzdan znak da je naša zajednica duboko opterećena diskriminirajućom praksom. U Republici Srbiji je 7. aprila 2009. godine stupio na snagu Zakon o zabrani diskriminacije, koji u članu 2. navodi da „izraz „diskriminacija“ i „diskriminatorno postupanje“ označava svako neopravdano pravljenje razlike ili nejednako postupanje, odnosno propuštanje (isključivanje, ograničavanje ili davanje prvenstva), u odnosu na lica ili grupe kao i na članove njihovih porodica, ili njima bliska lica, na otvoren ili prikriven način, a koji se zasniva na rasi, boji kože, precima, državljanstvu, nacionalnoj pripadnosti ili etničkom poretku, jeziku, verskim ili političkim ubeđenjima, polu, rodnom identitetu, seksualnoj orijentaciji, imovnom stanju, rođenju, genetskim osobenostima, zdravstvenom stanju, invaliditetu, bračnom i porodičnom statusu, osuđivanosti, starosnom dobu, izgledu, članstvu u političkim, sindikalnim i drugim organizacijama i drugim stvarnim, odnosno pretpostavljenim ličnim svojstvima“.⁶¹

Načini borbe protiv diskriminacije kao oblika nasilja (predrasuda i stereotipa) - preporuke

Predrasude predstavljaju veliki društveni problem i njihov koren možemo naći u tradicionalnim načinom života i tradicionalnim shvatanjima, a koriste se radi širenja konflikata među različitim grupama. Predrasude, kao i ostali stavovi, se stiču u toku života socijalnim učenjem, a najčešće putem učenja po modelu (ugledanjem na starije uzore, a to mogu biti roditelji, starija sestra ili brat, nastavnici, javne ličnosti, itd.). Za one prema kojima su okrenute, predrasude otežavaju normalan život i rad (zaposlenje, školovanje, stupanje u brak, usvajanje dece, lična fizička i imovinska sigurnost, itd.). Postoji nekoliko načina borbe protiv predrasuda:

1. Usvajanje zakona protiv manifestovanja predrasuda – Donošenjem Zakona o zabrani diskriminacije i proglašenjem diskriminacije nezakonitom, kao i korišćenje zakonskih propisa uspešno se suzbijaju predrasude. Zakonski propisi olakšavaju život ranjivim grupama prema kojima postoje predrasude i stereotipi. Takođe, priznavanjem nečijih ljudskih prava i neopravdanosti predrasuda, kao i borba protiv predrasuda i diskriminacije, dovodi do menjanja stavova prema manjinskim grupama. Posebno

⁶¹ Zakon o zabrani diskriminacije Republike Srbije, Član 2., str 1

važano je usvajanje Antidiskriminacionog zakona i njegova uspešna implementacija, o čemu država takođe mora da voditi brigu kroz uvođenjem službi za jačanje građanske države (Poverenici, Zaštinici građanja za različita pitanja, itd.)

2. Sistematsko informisanje o neopravdanosti predrasuda – Informisanje putem medija predstavlja veoma korisno sredstvo u borbi protiv predrasuda, ali osobe kojima su te informacije namenjene imaju razvijene mehanizme odbacivanja i izbegavanja suštine koje one nose. Kao alternativa i mnogo bolje rešenje, pokazalo se sistematsko izlaganje u školama kroz redovnu nastavu, ali i seminara i treninzima namenjenim zaposlenima u državnim ustanovama. Potrebno je kroz formalni sistem obrazovanja napraviti izmene u sadržajima udžbenika i znanjima nastavnčkog kadra o problemima i neosnovanosti diskriminacije LGBT osoba.
3. Neposredni kontakt sa grupama prema kojima postoje predrasude – Efekti neposrednog kontakta sa grupama prema kojima postoje predrasude zavise od prirode kontakta i prirode odnosa među onima koji imaju predrasude i pripadnika grupa prema kojima postoje predrasude.
4. Mada treba naglasiti da ovkve vrste kontakata nemaju uvek za posledicu smanjenje predrasuda.
5. Sistematsko vaspitanje od strane osoba sa autoritetom – roditelji, škola, vršnjaci predstavljaju veoma važan način borbe protiv predrasuda. Roditelji od najranijeg detinjstva, ali i kasnije, uče decu razumevanju i prihvatanju različitosti osoba i grupa. Roditeljski model mora biti podržan od strane škole kako se ne bi formirale predrasude, koje je kasnijem dobu teže korigovati.⁶²
6. insistiranje na politički korektnom jeziku koji se koristi u javnom diskursu, nasuprot govoru mržnje u medijima, itd.

Predrasude je teško otkoloniti. Na njima, kao i na diskriminaciji i nasilju treba zajedno raditi, jer su međusobno i povezani, pa korene nasilja nalazimo u predrasudama i diskriminaciji. One su društvena pojava, čiji je osnovni uzrok javljanje ekonomske nerazvijenosti i nesigurnosti, ali odgovornost je i na porodici, školi, nastavnom kadru, itd.

⁶² Rot, N., *Osnovi socijalne psihologije*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Deveto itdanje, Beograd, 1994, str. 413

Preventivne mere, programi za suzbijanje nasilja i preporuke

Škole ne smeju da se nađu zatečene kada se pojave slučajevi nasilja i diskriminacije. Potrebno je razvijati strategije reagovanja u slučajevima nasilja kroz posebne protokole koje škola treba da definiše radi zaštite učenika od nasilja. Takav dokument treba da je javan i dostupan učenicima i roditeljima.

Primarni cilj svake intervencije je da pomogne žrtvi, a zatim sledi rad sa nasilnikom. Intervencije predstavljaju dobru preventivnu meru protiv ponavljanja nasilja. Preventivne mere razrađuju načine sprečavanja nasilja. Cilj preventivnih programa je da smanji verovatnoću budućeg nasilja u školi. Osnovni zadaci preventivnih mera su:

1. Razvijanje socijalnih veština – Socijalne veštine mogu se naučiti kao i svako drugo ponašanje. Deca se uče odgovarajućim veštinama u socijalnoj komunikaciji. Ako učenje socijalnih veština primenimo na agresivne postupke (na nasilje i diskriminacija), dete treba da zameni usvojeni način reagovanja (agresivno reagovanje) sa adekvatnijim, socijalno prihvatljivijim načinom.

Treninzi socijalnih veština imaju kognitivno-bihevijoralni pristup. Polazi se od toga da detetove emocije i ponašanje zavise od načina na koji ono interpretira situaciju i svoja iskustva. Mnoge situacije mogu uticati na ponašanje deteta, kao što su odnosi u porodici, ranija traumatska iskustva, komunikacija sa vršnjacima i nastavnicima. Kognitivna komponenta u ovom pristupu sastoji se u pokušajima menjanja kognitivnih iskrivljenja i nedostataka. Ovakvi treninzi nisu namenjeni samo deci, već uključuju roditelje i nastavno osoblje škole.

2. Rešavanje socijalnih problema – Treninzi za obučavanje u rešavanju socijalnih problema polaze od procesa mišljenja i na misaonom nivou treba da omoguće poboljšanje socijalne interakcije. Adaptivno socijalno ponašanje zavisi od kognitivnih sposobnosti deteta da pravilno uoči i analizira socijalni problem. Neophodno je da dete ili adolescent razmisli o svim alternativnim rešenjima, predvidi posledice svojih postupaka, izabere najbolje rešenje i upravljanja vlastitim ponašanjem kako bi se postigao cilj. Zadatak programa je da decu nauči kako i o čemu da misle, na koji način da razreše problem.
3. Razvijanje empatije – Empatija je sposobnost da se unesemo u emocionalno stanje druge osobe. Empatija sa detetom koje pati, koje je izloženo nasilju i diskriminaciji, treba da nadjača agresivni impuls nasilnika i da zaustavi maltretiranje, ali i da podstakne svedoke da stanu u odbranu žrtve.

Empatija je složen i višetapan proces. Programi koje se bave razvijanjem empatija, sadrže tri ključne komponente koje treba razvijati, a to su: prepoznavanje vlastitih i tuđih osećanja, stavljanje u poziciju drugog (uči u „tuđe cipele“) i ispoljavanje osećanja prema drugome.

4. Kontrola besa – probleme sa kontrolom besa imaju i nasilnici i žrtve nasilja. Žrtve nasilja imaju probleme jer ne znaju kako da izraze bes, a nasilnici ne umeju da kontrolišu i upravljaju ovom emocijom. I žrtve i nasilnici treba da nauče da je najbolje rešenje biti asertivan. Žrtve treba da nauče da smanje svoju pasivnost, a nasilnici da smanje svoju agresivnost.

Škola predstavlja idealno mesto gde se programi za smanjenje nasilja među decom mogu na najbolji način sprovesti. Deca u školi provede polovinu svog dana i škola je mesto gde se ostvaruje intezivna interakcija sa drugim učenicima i nastavnicima. Programi treba da pokriju sve ključene učesnike u prevenciji nasilja i diskriminaciji, od interakcije nasilnika-žrtve, vršnjaka, roditelja do šire društvene okoline, kao što su državni organi i ustanove, mediji, itd. Programi za suzbijanje nasilja uključuju:

Rad sa žrtvama – prevashodno se zasniva na razvijanju i povećavanju asertivnosti, kako bi se uklonili nedostaci u socijalnim veštinama koje osobu čine prepoznatljivu i pogodnu za žrtvu. Žrtve treba da nauče da prepoznaju opasne situacije i da ih izbegavaju, kao i da traže pomoć drugih. Cilj je usvajanje asertivnih reakcija, a asertivnost je veština koja se uči putem iskustva. Ona omogućava da se granice postave na miran i kontrolisan način, odnosno osoba je svesna da su joj povređene lične granice i da agresor treba da stane.

Rad sa nasilnicima – je veoma težak i osetljiv rad, jer se nasilnicima mora jasno staviti do znanja da je njihovo ponašanje neprihvatljivo, a istovremeno ih ne treba odbaciti. Neophodno ih je aktivno uključiti u korigovanju vlastitog ponašanja. Nensi Guera navodi nekoliko faktora koje treba razvijati kod nasilnika: a) kontrola impulsa – sposobnost da se kontrolišu misli, osećanja i postupci b) razvijanje empatije za druge c) sposobnost suočavanja sa interpersonalnim problemima i njihovo rešavanje d) orijentacija ka pozitivnom razmišljanju i budućnosti e) razvijanje sposobnosti zasnivanja pozitivnih vršnjačkih odnosa.⁶³ Takođe, treba voditi računa na kom razvojnom nivou se nalazi nasilnik, jer nisu svi navedeni faktori podjednako podložni menjanju, odnosno zavisi od uzrasta nasilnika.

⁶³ Popadić, D., *Nasilje u školama*, Institut za psihologiju, Beograd, 2009, str. 237

Rad sa vršnjacima – namenjen je učenicima koji nisu ni žrtve ni nasilnici, a u čijem prisustvu se neposredno odigrava nasilje. Cilj je da učenici postanu svesni vlastite uloge u procesu nasilja i diskriminacije nad marginalizovanim grupama, kao i da im se kroz edukativne programe razvijaju osećanja empatije i odgovornosti i da na drugačiji način (od pasivnog, nereagujućeg) reaguju kada se ono dogodi. Vršnjaci imaju značajnu ulogu u njegovom zaustavljanju, jer ga ranije od odraslih i otkrivaju (nasilje se dešava najčešće u njihovom prisustvu). Takođe, učenici – žrtve pokazuju ponekad veću spremnost da traže pomoć od vršnjaka nego od odraslih i vršnjaci mogu da uspostave bržu i bolju komunikaciju sa akterima nasilne interakcije, ali i da ponude najadekvatnije rešenje za razrešenje nasilja i diskriminacije.

Rad sa odraslima koji su u neposrednom kontaktu sa decom – Programi edukacije koji treba da obezbede razvijanje veština kod roditelja, nastavnog osoblja, psihologa i pedagoga u borbi protiv vršnjačkog nasilja (koji su to oblici nasilja, načini reagovanja, razvijanje veština nenasilne komunikacije, itd.).

Nastavnici često ne prepoznaju sve oblike nasilja i diskriminacije nad marginalizovanim grupama, čak ih i sami primenjuju nad učenicima. Neophodno je da svi zaposleni u školama jačaju znanja i kompetence u vezi sa nasiljem, odnosno da se kroz redovne obuke nastavnika uvedu i obuke protiv školskog nasilja.

Takođe, treba uspostaviti saradnju škole i roditelja, kako bi se roditelji aktivno uključili u probleme smanjenja nasilja i diskriminacije u školama. Kod roditelja treba razvijati veštine prepoznavanja karakteristika žrtava nasilja i nasilnika, kako na njih reagovati i kome se obratiti za pomoć.

Promene u nastavnom sadržaju – U nastavnim predmetima koji se bave društvenim problemima i pitanjima, kao što je na primer građansko vaspitanje, treba uvesti i sadržaje koji govore o ljudskim pravima. Govoriti otvoreno o nasilju i osuđivati primere gde se ono javlja, kao i pojavi diskriminacije nad marginalizovanim grupama (pa time i nasilja i diskriminacije zasnovanoj na seksualnoj orijentaciji). Organizovanje radionica na teme stereotipa i predrasuda, kao i njihovo uključivanje u redovne nastavne sadržaje je preporuka.

Programi edukacije namenjeni osobama zaposlenim u javnim i državnim ustanovama – Uključivanje šire zajednice u rešavanju problema nasilja među vršnjacima, kao što su resorna Ministarstva, lokalni organi vlasti, tužilaštvo, policija, mediji, zdravstvene ustanove i ustanove za socijalni rad. Obuka bi se zasnivala na specifičnostima rada sa osobama koje su žrtve nasilja, odnosno podizanje svesti i kompetenci zaposlenih koji dolaze

u dodir sa tim osobama (a time i osobama drugačije seksualne orijentacije od heteroseksualne).

Mediji (štampani, elektronsi, audio-vizuelni) imaju značajnu ulogu u smanjenju (kao i povećavanju) nasilja i diskriminacije nad marginalizovanim grupama. Oni utiču na formiranje pozitivnih vrednosti, afirmaciju ljudskih prava, podizanju tolerancije i sadržaja nenasilja.

Ovim programima namenjenim smanjenju pojave nasilja i diskriminacije u okviru vršnjačkih grupa, treba dodati i probleme koji su se izdvojili tokom pisanja ovog rada, a koje posebno treba istražiti, a to su:

- Ispitati i utvrditi nasilje i diskriminaciju nad LGBT osobama u toku perioda školovanja (osnovnog i srednjeg). Ovom problemu u najširoj javnosti, kao i dostupnoj literaturi nije posvećeno adekvatno teorijsko razmatranje, ali ni praksa rašavanja specifičnih problema mladih osoba homoseksualne orijentacije. Kao što smo već naglasili, deca i mladi drugačije seksualne orijentacije od heteroseksualne susreću se sa specifičnim problemima prihvatanja sebe i prihvatanja od strane najuže okoline, zbog čega često razvijaju oblike ponašanja i karakteristike osoba koje zauzimaju položaj žrtve. Takođe, programi edukacije namenjeni vršnjacima u borbi protiv nasilja, pokazuju da vršnjačke grupe imaju ogroman uspeh u smanjenju nasilja među vršnjacima, jer kroz obuke nauče da empatišu i da reaguju zaustavljanjem nasilja.
- Istražiti probleme „autovanja“ mladih LGBT osoba – adolescenata prema roditeljima, vršnjacima, nastavnicima, itd. Smatramo da u budućnosti treba posvetiti posebnu pažnju istraživanju ovog problema kod adolescenata drugačije seksualne orijentacije od heteroseksualna. „Autovanje“ je važan deo pravilnog mentalnog rasta i razvoja svake mlade LGBT osobe, a podrška najbližih (roditelja i vršnjaka) je mnogostruko korisna i naophodna.
- Osobe homoseksualne orijentacije često su žrtve socijalnog isključivanja u našoj sredini. Ovaj problem treba posebno istražiti i utvrditi na koje načine zaustaviti socijalnu izolaciju LGBT osoba, kao i na koje načine osnaživati i razvijati socijalne veštine LGBT osoba.
- Elektronsko nasilje predstavlja specifičan oblik nasilja i diskriminacije savremenog doba i izdvaja se po nekim osobenostima koje posebno pogoduju nasilnicima (pruža im anonimnost, žrtva nema načina da adekvatno odgovori na nasilje i diskriminaciju). S

obzirom da ovakav vid nasilja je sve učestaliji i da je nedovoljna pokrivenost zakonima i zabranama, treba mu posvetiti posebnu pažnju, naročito prema ranjivim grupama koje su predmet mnogih neosnovanih stereotipa i predrasuda.

LITERATURA

- Američko udruženje psihologa, *Smernice za psihoterapijski rad sa lezbejkama, gejevima i biseksualnim klijentkinjama i klijentima*, Labris – organizacija za lezbejska ljudska prava, Beograd, 2010.
- CeSID Centar za slobodne izbore i demokratiju, *Predrasude na videlo – homofobija u Srbiji*. Izveštaj o istraživanju javnog mnjenja o LGBT populaciji, CeSID, Beograd, 2008
- Čvorović, I., *Istraživanje o nasilju nad LGBTTIQ populacijom u Srbiji*, Labris – organizacija za lezbejska ljudska prava, Beograd, 2006.
- Grupa autora, *Ka nehomofobičnoj srednjoj školi – Analiza dela srednjoškolskih udžbenika u vezi sa tretmanom homoseksualnosti*, Gayten – LGBT Centar za promociju prava seksualnih manjina, Beograd, 2008.
- Ilić, N., *Doprinos istraživanju pojavnosti nasilja među decom u školama – diplomski rad*, Odsjek za psihologiju, Filozofski fakultet, Sveučilište u Zagrebu, Zagreb, 2004.
- Ivaković, M., Hukić, S., *Vršnjačko nasilje u osnovnim školama, Publikacija projekta - Kampanja za prevenciju i suzbijanje pojavnih oblika nasilja među djecom u osnovnim školama*, Udruženje VESTA, Tuzla, 2005.
- Jarić, I., *Nasilje: LGBTTIQ osobe i njihova svakodnevnica u Srbiji*, Interno istraživanje za LABRIS nevladinu organizaciju, Beograd, 2010.
- Jarić, V., Radović, N., *Rečnik rodne ravnopravnosti*, Regionalna kancelarija za jugoistočnu Evropu, Beograd, 2010.
- Olweus, D., *Nasilje među djecom u školi: Što znamo i što možemo učiniti*, Školska knjiga, Zagreb, 1998.
- Pikić, A. Jugović, I., *Nasilje nad lezbejkama, gejevima i biseksualnim osobama u Hrvatskoj: izveštaj istraživanja*, Lezbejska grupa Kontra, Zagreb, 2006.
- Popadić, D., *Nasilje u školama*, Instiut za Psihologiju, Beograd, 2009.
- Popadić, D., Plut, D., "Nasilje u osnovnim školama u Srbiji – oblici u učestalost.", Filozofski fakultet u Beogradu, Časopis Psihologija, 2007: Vol. 40(2).
- Projekat Srbija, zona Nenasilja – obuka predstavnika škola, NVO i mladih za primenu nenasilnih tehnika*. Rezultati istraživanja o prisutnosti i oblicima nasilja - Sažetak, Republika Srbija: Ministarstvo omladine i sporta,
- Rot, N., *Osnovi socijalne psihologije*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 1994.

UNDP, *Izveštaj sa fokusiranih grupnih diskusija*, Nacionalni Human development Report, Beograd, 2009.

Vučković, D., Miletić, G., Savić, M., *Zbirka tekstova, Čitanka – od A do Š o lezbejskim i ljudskim pravima*, Labris – organizacija za lezbejska ljudska prava, Beograd, 2009.

Zakon o zabrani diskriminacije Republike Srbije. Beograd, 2009.